

הפה שהתיר: בן־גוריון, הקמת רפ"י והחרם על תנועת החרות ב־1965

יחיעם ויץ

א. מבוא

בשנת 1965 התחוללו שינויים רבים בזירה הפוליטית. נערכו בה איחודים ופילוגים שהביאו ליצירת מפה פוליטית חדשה. למן 1948, שנת הקמת המדינה, שבה המפה הפוליטית השתנתה באופן ניכר,¹ לא הייתה עוד שנה שהיו בה שינויים פוליטיים כה בולטים. השינוי הראשון נערך ב־25 באפריל 1965: הקמת גח"ל – גוש חרות־ליברלים – 'בלוק' פרלמנטרי של מפלגות הימין, תנועת החרות והמפלגה הליברלית, שהיו באופוזיציה.² הקמת גח"ל הייתה האיחוד הראשון של מחנה הימין בקורות מדינת ישראל, צעד שנתפס כאירוע פוליטי משמעותי משום שלראשונה הוקם מחנה של כל כוחות הימין. במאמר המערכת בהארץ נכתב כי 'הקמת גח"ל הביאה ליצירת גוף אשר בפוטנציה יכול, מפאת גודלו וכלליותו, לשמש תחליף לשלטון הנוכחי'.³ במפלגה הליברלית הייתה קבוצה לא קטנה שהתנגדה לאיחוד עם תנועת החרות, שרובה המכריע היו חברי המפלגה הפרוגרסיבית. הם עזבו אותה והקימו מפלגה חדשה: המפלגה הליברלית העצמאית. ראשיה היו מנהיגי

1 ראו, יחיעם ויץ, '1948 כנקודת מפנה במפה הפוליטית הישראלית', בתוך: מרדכי בראון ומאיר חזן (עורכים), *אזרחים במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות*, ירושלים 2010, עמ' 524–548.

2 לתנועת חרות ולמפלגה הליברלית היה מספר זהה של חברי כנסת: 17. המפלגה הליברלית הוקמה באפריל 1961, ערב הבחירות לכנסת החמישית, על ידי איחוד של שתי מפלגות: הציונים הכללים והמפלגה הפרוגרסיבית. על הקמת גח"ל ראו, אמיר גולדשטיין, גח"ל בין משבר לגיטימציה: גוש חרות־ליברלים, 1965–1969, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה 2005, עמ' 112–136 (להלן: גולדשטיין, גח"ל); יחיעם ויץ, 'מאצ"ל לגח"ל: קווי המתאר של תנועת החרות, 1948–1965', *עיונים בתקומת ישראל*, כרך 13 (2003), עמ' 233–254.

3 'מיום ליום: המערך שהושלם', *הארץ*, 27.4.1965.

המפלגה הפרוגרסיבית, פנחס רוזן ומשה קול.⁴ פחות מחודש לאחר מכן, ב־19 במאי, הוקם גוף פוליטי שהקביל במידה רבה לגח"ל: המערך של שתי מפלגות במחנה השמאל, מפא"י ואחדות העבודה.

בשתי המפלגות היו מתנגדים לאיחוד. הם התרכזו סביב 'האבות המייסדים' – דוד בן־גוריון במפא"י ויצחק טבנקין באחדות העבודה. טבנקין ואנשיו קיבלו את דין הרוב, וטבנקין עצמו אף השתתף בטקס החתימה על הקמת המערך שנערך בבניין הטכניון הישן שבחיפה, המקום שבו התקיים בשעתו טקס ייסוד ההסתדרות.⁵ התנהלותו של בן־גוריון הייתה שונה. הוא נאבק בעיקשות במערך, נוסף על מאבקו על הקמת ועדת חקירה משפטית בנוגע ל'פרשת לבון'. התנגדותו הכפולה הייתה העילה המרכזית לפילוג מפא"י ולהקמת מפלגה חדשה: רשימת פועלי ישראל (רפ"י).

בעקבות השינויים הללו במערכת המפלגתית הסתמנה תופעה חדשה ומפתיעה: שיתוף פעולה בין שתי המפלגות החדשות, גח"ל ורפ"י. ההוכחה הידועה והמפורסמת לכך ניתנה כשנתיים אחר כך, בימי ה'המתנה' ערב מלחמת ששת הימים. הצעד הראשון שגרם אז להתקרבותן היה הצעתו של מנחם בגין לבחור בבן־גוריון, 'ארכי אויבו' שנים רבות, לראשות הממשלה במקומו של לוי אשכול. לצעד זה היה חלק מכריע בתהליך הקמתה של ממשלת הליכוד הלאומי, למינויו של משה דיין כשר הביטחון ולצירוף ראשי גח"ל, בגין ויוסף ספיר, לממשלה כשרים בלי תיק. הדרמה הזאת הייתה נקודת השיא בתהליך שיתוף הפעולה וההתקרבות בין שתי המפלגות החדשות, שהיו המפלגות המרכזיות באופוזיציה לממשלה שבראשותו של אשכול. תהליך זה בא לידי ביטוי בכמה זירות פוליטיות: הפרלמנטרית, המוניציפלית וההסתדרותית. הוא החל מיד לאחר הבחירות לכנסת השישית, שנערכו ב־2 בנובמבר 1965, ויצר מציאות פוליטית חדשה.

במאמר זה אתאר את תהליך ההתקרבות בין גח"ל ורפ"י ואנתח אותו. האם הוא החל לפני הבחירות או אחריהן? האם היה זה תהליך מודע או תהליך אקראי? כן אבחן את שאלת ההתקרבות במסגרת ההתייחסות הפוליטית הכללית של רפ"י ואברר את תפקידו של בן־גוריון בתהליך הזה – האם הוא ניווט אותו או שמא היה מעין מריונטה שהובלה בידי חסידיו? מרכיב משמעותי בהקשר זה הוא ניתוח מקומה של 'פרשת לבון' בחייה של רפ"י. המחקר ההיסטורי עסק לא מעט בשיתוף הפעולה בין גח"ל לרפ"י במאי 1967,⁶ אבל מיעט להתייחס לתהליך ההתקרבות ביניהן, שהחל כשנה וחצי לפני כן. המחקר היחיד

4 על המפלגה הליברלית העצמאית והקמתה ראו, רות בונדי, פליקס: פנחס רוזן וזמנו, ירושלים 1990, עמ' 578–580; בנימין נויברגר, המפלגות בישראל, תל־אביב 1997, עמ' 164–168.

5 ברוך כנרי, טבנקין בארץ־ישראל, קריית שדה־בוקר ורמת אפעל 2003, עמ' 780–788. כנרי טען כי טבנקין ריסן את מאבקו בגלל סיבה קריטית מבחינתו: מאבק מוחלט עלול היה לסכן את שלמות הקיבוץ המאוחד. שם, עמ' 787.

6 למשל, תום שגב, 1967: והארץ שינתה את פניה, ירושלים 2005, עמ' 269–271; גולדשטיין, גח"ל, עמ' 280–307; זכי שלום, כאש בעצמותיו: דוד בן־גוריון ומאבקיו על דמות המדינה והנהגתה, 1967–1963, קריית שדה־בוקר 2005, עמ' 194–200; אבי שילון, בגין: 1913–1992, תל־אביב 2008.

שדן בראשית ההתקרבות בין שתי המפלגות הוא עבודת הדוקטור של אמיר גולדשטיין.⁷ אנשי רפ"י התייחסו לכך מעט מאוד בכתביהם. הם התמקדו בהקמת רפ"י ובבחירות לכנסת השישית, ומכאן דילגו ישירות ל'אירועי מאי 1967'. האירועים שהתחוללו בין נובמבר 1965 למאי 1967 והדינמיקה הפנימית שנוצרה ברפ"י אחרי הבחירות, ואולי עוד קודם לכן, נפקדה כמעט כליל מתיאוריהם. אפשר להביא כמה דוגמאות לכך. יוסף אלמוגי הקדיש בספר זיכרונותיו שני פרקים לרפ"י,⁸ אבל על תהליך ההתקרבות לגח"ל ועל התנגדותו לכך הוא כתב פסקה קצרה אחת.⁹ גר יעקבי תיאר בזיכרונותיו את סיפורה של רפ"י בעמודים ספורים, ועל תהליך ההתקרבות פסח.¹⁰ משה דיין לא הזכיר כלל את רפ"י באוטוביוגרפיה שלו. הוא דילג על התקופה שבין התפטרותו ממשלת אשכול כשר החקלאות בנובמבר 1964 לבין ימי ההמתנה כשלוש שנים אחר כך.¹¹ היחיד מאנשי רפ"י שכתב על תקופה זו היה אהרן הראל, שייחד לרפ"י פרק שלם בספרו ובו שרטט באופן מפורט את הקמתה.¹² בכיוגרפיות על מנהיגי רפ"י בקושי מוזכר תהליך ההתקרבות. בכיוגרפיה על בן-גוריון שכתב מיכאל בר-זוהר, הוקדשו להקמת רפ"י רק ארבעה עמודים מתוך כ-1,700 עמודים,¹³ ואף הם מתייחסים למפלגה עד הבחירות לכנסת השישית ולא לאחריה. גם בשתי הכיוגרפיות של שמעון פרס, שהיה המזכיר הכללי של רפ"י ושלמעשה ניהל אותה, כתבו על כך רק מעט. בראשונה, שחברה בידי מקורבו, העיתונאי מתי גולן, ופורסמה בראשית שנות השמונים, יוחדו משפטים ספורים לרפ"י אחרי הבחירות, שעניינם המאבק הפרלמנטרי החריף שהוביל פרס נגד ממשלת אשכול.¹⁴ השנייה, שנכתבה בידי מיכאל בר-זוהר ופורסמה לפני כמה שנים, אינה מתייחסת כלל לתהליך ההתקרבות. נכתב בה על רפ"י עד הבחירות לכנסת ב-1965, ומיד לאחר מכן

עמ' 205-208; יוסי גולדשטיין, **אשכול: ביוגרפיה**, תל-אביב 2003 (להלן: גולדשטיין, אשכול), עמ' 550-553; מיכאל בר-זוהר, **בן-גוריון**, תל-אביב 1976 (להלן: בר-זוהר, בן-גוריון), כרך ג, עמ' 1592-1593.

7 גולדשטיין, **גח"ל**, עמ' 172-179.

8 יוסף אלמוגי, **בעובי הקורה**, ירושלים 1980 (להלן: אלמוגי, בעובי הקורה), עמ' 244-261. בתקופה הנדונה במאמר יוסף אלמוגי (1910-1991) כיהן כשר השיכון והפיתוח.

9 אלמוגי כתב: 'צמרת רפ"י', שנגזר עליה לשבת באופוזיציה, קיימה שיחות גישוש עם גח"ל, ובייחוד עם החלק הליבראלי שלו. לא הייתי מאושר כלל ועיקר מניסיונות התקרבות אלה, ובריונים שנערכו בנושא זה הבעתי את התנגדתי להם'. אלמוגי, **בעובי הקורה**, עמ' 260.

10 גר יעקבי, **חסד הזמן: פרקי אוטוביוגרפיה**, תל-אביב 2002, עמ' 57-62. בתקופה הנדונה במאמר היה גר יעקבי (1935-2008) מראשי רפ"י ונציגה בוועדה המרכזת של ההסתדרות.

11 משה דיין, **אבני דרך: אוטוביוגרפיה**, תל-אביב 1976.

12 אהרן הראל, **בין בניין להרס: פרקי מחקר ועדות**, תל-אביב 2004 (להלן: הראל, בין בניין להרס). הפרק האחרון בספרו מוקדש לפרישת רפ"י, עמ' 449-452. אהרן הראל (1932-2000) היה ממייסדי רפ"י וכיהן כראש מחלקת האיגוד המקצועי במזכירות המפלגה.

13 בר-זוהר, **בן-גוריון**, כרך ג, עמ' 1583-1586.

14 מתי גולן, **פרס**, תל-אביב 1982 (להלן: גולן, פרס), עמ' 139.

עובר התיאור לימי מאי 1967.¹⁵ מסקירה קצרה זו אפשר להגיע למסקנה ברורה כי מדובר ב'לקונה' מבחינתה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית.

ב. הקמת רפ"י

תחילת תהליך הפילוג

שורשי הפילוג במפא"י באמצע שנות השישים נעוצים בשלהי שנות החמישים, כשנפתח המאבק בין ה'ותיקים' לבין ה'צעירים' על הנהגת המפלגה ועל ירושתו של בן-גוריון. נקודת ההתחלה הייתה כשבן-גוריון צירף ארבעה 'צעירים' להנהגת המפלגה.¹⁶ ב-1964, חודשים ספורים אחרי פרישת בן-גוריון מראשות הממשלה ובחירת אשכול במקומו, העמיק המשבר במפא"י. בן-גוריון התנגד לדרך הפוליטית של יורשו וטען כי בשורת עניינים הוא נעדר ראייה ממלכתית.¹⁷ ה'ירייה' הראשונה בקרב ביניהם נגעה להחלטת ממשלת אשכול להביא את ארונו של זאב ז'בוטינסקי לקבורה בישראל, מעשה שבן-גוריון מנע בתוקף כל שנות כהונתו.¹⁸ הוא ראה בהחלטת אשכול צעד הרה אסון, שיעניק לגיטימציה לחרות ולמנהיגה בגין ושעלול להאיץ את 'תהליך השתלטותה הפשיסטית' על המדינה.¹⁹ ביומנו קבע באופן נחרץ כי "ההלוויה" היא למעשה הפגנה בעד חרות ותיתן אותותיה".²⁰

שני נושאים גרמו להסלמה מהירה במערכת יחסיהם של בן-גוריון ואשכול. הראשון היה כוונתה של צמרת מפא"י לכוון מערך עם אחדות העבודה. ב-15 בנובמבר 1964 אישר מרכז מפא"י את ההסכם לייסוד המערך ברוב גדול. תגובת בן-גוריון הייתה נזעמת: הוא הודיע על התפטרותו ממרכז מפא"י.²¹ הנושא השני היה קשור לפרשת לבון, שהסעירה את הציבור הישראלי תקופה ארוכה. בן-גוריון דרש למנות ועדה משפטית לחקירת השאלה המטרידה 'מי נתן את ההוראה?' לביצוע פעולות החבלה במצרים ב-1954 (שכוננו 'עסק הביש'), שמסקנותיה נועדו לבוא במקום מסקנות 'ועדת השבעה', שזיכתה את לבון.²²

- 15 מיכאל בר-זוהר, **כעוף החול: שמעון פרס – ביוגרפיה**, תל-אביב 2006 (להלן: בר-זוהר, **כעוף החול**), עמ' 379-402.
- 16 גיורא יוספטל, אבא אבן, משה דיין ושמעון פרס צורפו בידי בן-גוריון לממשלה כשרים או כסגני שרים בשלהי 1959.
- 17 ראו, ניר קידר, **ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון**, ירושלים וקריית שדה-בוקר 2009.
- 18 ההחלטה אושרה במליאת הממשלה במאוס 1964. ראו, שלמה נקדימון, 'ראש האופוזיציה יום – ואשכול הורה: "אין לי אפשרות להגיד לא"', **האומה**, חוב' 147 (2002), עמ' 34-52.
- 19 בר-זוהר, **בן-גוריון**, כרך ג, עמ' 1564-1565.
- 20 יומן בן-גוריון, 9.7.1964, **ארכיון בן-גוריון** (להלן: אב"ג). הדברים נכתבו ביום שבו נערך טקס ההלוויה של ז'בוטינסקי בירושלים. ראו, יחיעם ויץ, "הפרידה מן האב המיסר": פרישת דוד בן-גוריון ב-1963, בתוך: אניטה שפירא (עורכת), **מדינה בדרך**, ירושלים 2001, עמ' 106.
- 21 184 חברי מרכז מפא"י תמכו בהסכם ורק שמונה חברים התנגדו. ראו, ארנון למפרום וחגי צורף (עורכים), **לוי אשכול ראש הממשלה השלישי: מבחר תעודות מפרקי חייו (1895-1969)**, ירושלים 2002 (להלן: למפרום וצורף [עורכים], **לוי אשכול**), עמ' 439.
- 22 'ועדת השבעה' הייתה ועדת שרים בראשותו של שר המשפטים, פנחס רוזן, שמסקנתה החד משמעית

אשכול, שמטרתו הייתה להוריד את סוגיית הפרשה מסדר היום הציבורי ושקבע כי יש 'לפרוש מהפרשה', סירב בתוקף. כדי למנוע דיון מפלגתי בעניין הוא התפטר מתפקידו. במכתב ההתפטרות שמסר לנשיא המדינה זלמן שז"ר הביע את עמדתו: 'לפי מיטב הכרתי לא תצמח כל תועלת מעשית מחקירה של עניין שהתרחש לפני עשר שנים. איני רואה טעם למנות ועדה לחקר ההיסטוריה, ומה גם שמסקנותיה, אפילו תגיע אליהן, אינן בגדר פסק דין שאין עליו ערעור. רואה אני לעומת זאת נזק פנימי וחיצוני למעמדה של המדינה ויוקרתה אם נמשיך ונתעסק בחקירות כאלה'.²³

זירת המאבק הדרמטית בין אשכול לבן-גוריון הייתה הוועידה העשירית של מפא"י, שנפתחה בתל-אביב ב-16 בפברואר 1965, ושהייתה ועידתה האחרונה. אחד מרגעי השיא בוועידה היה פנייתו האישית הנרגשת של אשכול לבן-גוריון: 'הוא יודע שלא רציתי להיכנס לתפקיד הזה [...] אבל כאשר נכנסתי, בהצעתו ולחצו, תן לי, בן-גוריון, ואגיד את זה בשפתי הגזברית, תן לי אשראי'.²⁴ בליל סיום הוועידה התקיימו הצבעות חשאיות, לראשונה בתולדות המפלגה. הן היו הצלחה ברורה לאשכול ולאנשיו: 1,306 צירים תמכו בהקמת המערך עם אחדות עבודה לעומת 770 צירים שהתנגדו. 1,206 צירים תמכו בדחיית ההצעה להקים ועדת חקירה משפטית ל'עסק הביש' לעומת 848 צירים שהתנגדו. כך הפך אשכול למנהיגה המוכר של מפא"י, מעמד שאליו הגיע עוד ב-1960, ו'הנחיל לבן-גוריון את מפלתו הפוליטית המשמעותית הראשונה בחייו'.²⁵ באופן טבעי כל העיתונים התייחסו לדרמה שהתחוללה בוועידה ולמשמעותן של תוצאות ההצבעה. במעריב נכתב כי אף על פי שחלק ניכר מצירי הוועידה תמכו בבן-גוריון, התוצאות מעידות על 'כישלוננו של בן-גוריון ו[על] אישורו מחדש של מעמדו של לוי אשכול כראש הממשלה ומנהיג המפלגה'.²⁶

התחושה בקרב צירי הוועידה הייתה קשה. חיים גבתי כתב בסיומה כי 'השתתפתי בוויכוחים, שהסעירו את התנועה מפעם לפעם, אולם בזעזוע נפשי כמו שעבר עלי בלילה ההוא, לא התנסיתי מעודי'.²⁷ השאלה העיקרית בעקבות תוצאות הוועידה הייתה מהן

הייתה כי לבון 'לא נתן את ההוראה'. בעקבות מסקנותיה, שאושרו בממשלה ב-25.12.1960, התפטר בן-גוריון מתפקידו.

23 מכתב ההתפטרות של אשכול לנשיא המדינה, 14.12.1964, בתוך: למפרום וצורף (עורכים), לוי אשכול, עמ' 448-449. אשכול התפטר כדי ללחוץ על מפלתו להוריד מסדר יומה את שאלת כינון ועדת החקירה המשפטית.

24 ראו, למשל, שם, עמ' 454; גולדשטיין, אשכול, עמ' 501; ארנון למפרום, מקומו של לוי אשכול במפא"י, 1944-1965, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה 2008, עמ' 370.

25 שם, עמ' 371.

26 'זמן מעריב: בין שתי הכרעות', מעריב, 21.2.1965.

27 חיים גבתי, סיפור חיי, תל-אביב 1985, עמ' 207. חיים גבתי (1901-1990) כיהן כשר החקלאות בממשלות אשכול ומאיר (1964-1974).

משה שרת מגיע לוועידה העשירית של מפא"י בהיכל התרבות בתל-אביב, 17.2.1965
(צלם: פריץ כהן, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית)

כוונותיו של בן-גוריון. האם יקבל או ימאן להישמע לדין הרוב מפלגתו? מעריב הגדירה כך: 'הנעלם הגדול: מה יעשה בן-גוריון?'²⁸ בן-גוריון העניק תשובה נחרצת. מיד אחרי נעילת הוועידה פרסם הודעה שנכתב בה משפט קצר, שהעיד על כוונתו לא לקבל את דין הדמוקרטיה: 'בוועידה זו היו גילויים מדאיגים. [...] הרוב אין בכוחו ואין בסמכותו להשתיק את מצפון המיעוט ואפילו של היחיד'.²⁹ עמדתו הייתה מנוגדת לרצון הרוב המכריע במפא"י, כולל אלה שתמכו בו. כולם – הרוב והמיעוט – רצו מאוד למנוע את פילוג המפלגה. הזיכרון הטראומטי של פילוג מפא"י כתוצאה מפרישת הקיבוץ המאוחד ב-1944 היה עוד טרי בקרבם. למרות זאת אי אפשר היה לעצור את הדינמיקה הקטלנית של הפילוג. התנהגותו של בן-גוריון באותם ימים תרמה לכך. ב-26 במאי, שבוע לאחר טקס כינון המערך, ערכו אנשי המיעוט כינוס ב'בית הגדודים' שבמושב אביחיל, ושאלת

28 זו הייתה כותרת המאמר שחיבר הכתב הפוליטי של מעריב, משה מיזלס, שדן בסוגיית תגובתו של בן-גוריון. מעריב, 21.2.1965.

29 למפרום וצורף (עורכים), לוי אשכול, עמ' 454.

הפילוג הצפוי תפסה בו מקום מרכזי. יומיים לפני כן התפטרו מהממשלה יוסף אלמוגי ופרס, מראשי תומכיו של בן-גוריון.³⁰ בראשית יוני, לקראת הבחירות הקרבות לכנסת השישית, התקיימה במרכז מפא"י התמודדות על תפקיד מועמד המפלגה לראשות הרשימה ולראשות הממשלה. אשכול גבר על בן-גוריון ברוב של 63 אחוז. בעקבות זאת התחזק רצונו של בן-גוריון לפרוש ממפא"י, והדבר גרם להתרוצצות בקרב ראשי מחנה המיעוט. רובם ניסו למנוע את הפילוג ומיאנו לראות בו גזירת גורל.

ב-27 ביוני קיימו חברי ה'מיעוט' ישיבת מטה. הרעיון המרכזי שעלה בה היה להקים מסגרת נפרדת בתוך מפא"י במטרה לפעול במסגרתה כדי למנוע את הפילוג. פרס כתב את החלטת סיכום שבה נאמר: 'סוכם על דעת הרוב המשתתפים בדיון שהדרך הטובה ביותר להילחם על דעתנו היא לעשות זאת במסגרת המפלגה'.³¹ הייתה תחושה כי תהליך הפילוג נבלם ברגע האחרון. בעיתונות נכתב כי גורם נכבד בהחלטה לא לרוץ ברשימה נפרדת הייתה התנגדותו של משה דיין. אנשי ה'רוב' הגיבו בסופוק על ההחלטה והביעו תקווה כי כמה מראשי ה'מיעוט' ישתלבו בפעילות המפלגה לקראת הבחירות לכנסת.³² בן-גוריון הגיע לישיבה אף על פי שלא הוזמן אליה. עובדה זו צוינה ביומנו ומעידה על היחס הדו-ערכי של נאמניו כלפיו.³³ כשהגיע, 'דיבר שמעון והגן על סיכום שניסח. להשתלב במפלגה כאופוזיציה. ביקשתי רשות הדיבור'. בן-גוריון הפך את הקערה על פיה: הוא גרס שצריך להקים רשימה נפרדת, והעריך שהמפלגה החדשה תכלום את התחזקותו של הכוח הפוליטי החדש, גח"ל, ואת המירוץ של מנהיגה: 'אגיד תחילה [על] הרע בחוסר רשימה נפרדת: כמה מטובי החברים יהיו מדוכאים. רבים לא יצביעו בעד רשימת המערך וזה יגדיל את כוחו של גח"ל. לרבים שהצביעו [בעבר] בעד מפא"י, יהיה עכשיו יותר קל להצביע לגח"ל. כי אין זה רק בגין. יש שם אנשים כמו רימלט ויוסף ספיר ובגין יתנהג וידבר עכשיו אחרת'.³⁴ לכך צירף נימוק נוסף והוא מצבה המוסרי של מפא"י, שאותה תיאר במושגים דמוניים:

המפלגה [מפא"י], כלומר הצמרת, תראה ניצחון עצום בחוסר רשימה נפרדת – ושרירותה תגדל וההסתאבות תעצם. ואם בגין לא יירש את

30 אלמוגי, בעובי הקורה, עמ' 251. אלמוגי התפטר מתפקידו כשר הפיתוח והשיכון ופרס התפטר מתפקידו כסגן שר הביטחון. דיין, גם הוא מראשי תומכיו בן-גוריון, התפטר מתפקידו כשר החקלאות כחצי שנה קודם, ב-4.11.1964.

31 בר-זוהר, כעוף החול, עמ' 386; גולן, פרס, עמ' 136. הישיבה נערכה ב'בית אל-על' בתל-אביב, שבו הם שכרו משרד.

32 נפתלי לביא, 'המיעוט לא יופיע ברשימה נפרדת', הארץ, 27.6.1965.

33 בן-גוריון רשם ביומנו: 'לא הזמינו אותי, אבל החלטתי לגשת'. יומן בן-גוריון, 27.6.1965, אב"ג.

34 שם. שאלת ההצבעה למען בגין שיחקה תפקיד משמעותי בשיח הפנימי של מפא"י, ולא רק בידי בן-גוריון. בשיחתו עם אנשי סניף מפא"י בתל-אביב, טענו לדבריו כולם: 'נניח שאתה צודק ביחס לאשכול, כלום נצביע בעד בגין?', שם. ד"ר אלימלך ש' רימלט (1907-1987) ויוסף ספיר (1902-1972) היו בתקופה זו ראשי המפלגה הליברלית וחברי כנסת.

אשכול מיד בעוד 2 או 4 שנים, המדרון יתגלגל מדחי לדחי. כבר עכשיו שליטים פחד ורמייה. פחד כמובן כפול: הצמרת מפחידה חברים – ופחדת בעצמה [...]. השרירות, החנופה, דיכוי דמוקרטיה, הסתאבות היחסים החבריים, חוסר האימון – יגדלו.³⁵

מתיאורו הקודר הסיק בן-גוריון מסקנה פסימית: 'אין מפלגת פועלים אחרת שתיקח [את] מקומה [של מפא"י]. מפ"ם היא כת קומוניסטית למחצה ואינה מסוגלת לראות מכלול הבעיות של המדינה. כל זה מוכרח להביא לידי שלטון של בגין'. דבריו על סיכוייו של בגין לעלות לשלטון נבעו מקביעתו כי "חברים של ארבעים האחוזים" [המיעוט שתמך בעמדותיו], ירגישו עצמם מדוכאים, מרומים, נטושים. הצמרת תרחיק כל איש "בלתי נאמן". לגבי הרשימה החדשה וסיכוייה הציג בן-גוריון שתי עמדות, פסימית ואופטימית. העמדה הפסימית הייתה כי היא עלולה לקבל כ-10-15 חברי כנסת ולא תוכל להרכיב ממשלה בעצמה, אך היא יכולה לפחות 'לעכב את המדרון'. [...] תצביע נגד כינון ממשלה של בגין, תימנע מההצבעה בעד ממשלת אשכול. ההתנגדות לאשכול אינה הסעיף הראשי וודאי לא היחיד במצענו, אבל הוא אחד מהסעיפים. לא נצביע בעדו ונבקר מעשיו ומחדליו'. העמדה האופטימית הייתה כי 'ניצחו ונקבל 25-30 צירים'.³⁶ אם זה יהיה המצב, מצב שנתפס אפילו בידי אנשיו כבלתי מציאותי, הוא יצליח להגשים את משאת נפשו – הרחת אשכול. אחרי שנכשל בניסונו להדיחו בתוך מפא"י ניסה בן-גוריון כעת להדיח את אשכול באמצעות הקמת מפלגה חדשה. הוא דיבר על כך מבלי לציין את שמו המפורש: 'לא יכול המערך להקים ממשלה, [ו]נקרא להם להתאחד מחדש ונקים ממשלה בלי 2-3 אישים בממשלה הנוכחית. נעשה מאמץ לצרף גם מפ"ם וגם הליברלים העצמאיים. זו תהייה ממשלה יציבה, וכל ההתנוונות שבמפלגה תיעקר. ייפסק משטר פחד ורמייה, ירדו היסמנים וחבר יהיה חופשי להביע את דעתו ולהילחם עליה מבלי כל חשש'.³⁷

בעקבות דבריו הודיע פרס, שכהן כיושב ראש הישיבה, כי 'לא הציג [את] הצעתו להצבעה. הוחלט שתתקיים פגישה מורחבת ביום ג' בערב'.³⁸ כך הצליח בן-גוריון להשיג את מטרתו: לעצור את התהליך שנועד להוריד את שאלת הפילוג מסדר היום המפלגתי והציבורי. למחרת הוא פגש את דיין, שהתנגד לעמדתו והיה חשוב לו לשכנע אותה להצטרף לרשימתו.³⁹ בפגישה הציג דיין התנגדות נחרצת למהלכו של בן-גוריון, שנבעה

35 שם.

36 שם. בן-גוריון האמין כי אם המיעוט יקים רשימה נפרדת היא עשויה לגרוף כ-20-25 מנדטים בכנסת הבאה ושגודלה יהיה כמו המערך. יומן בן-גוריון, 11.6.1965, אב"ג.

37 יומן בן-גוריון, 27.6.1965, אב"ג. ב-1965 היו מפ"ם והליברלים העצמאיים באופוזיציה. למפ"ם היו תשעה חברי כנסת, ולליברלים העצמאיים היו שבעה.

38 שם.

39 בן-גוריון כתב ביומנו: 'הזמנתי [את] משה דיין לשיחה מחר בבוקר. אני רוצה לעמוד על הסיבות

גם מאי רצונו הנפשי ללכת בעקבותיו.⁴⁰ דיין 'אמר לי [את] עמדתו בגילוי לב: אינו מאמין בכוח המתקוממים. לא להקים כוח נגד אשכול'. כדי להדגיש את עמדתו סינן דיין משפט קצר, רווי לעג: 'עם [חיים] שר-אבי, [נחמן] תמיר ושמעון אי אפשר ללכת'. תשובתו של בן-גוריון הייתה דומה מאוד לדבריו יום קודם כן: 'אני חרד מאוד להתדרדרות תנועת הפועלים. "המערך" ילך מדחי לדחי. מפ"ם לא תירש את מפא"י – אלא בגין, שעם התחברותם עם הליברלים תשתנה דמותו'.⁴¹

הפור נפל

הפור נפל בפגישה מורחבת שנערכה ב-29 ביוני, יומיים אחרי הפגישה הקודמת. היא נערכה במקום לא ניטרלי: בבית בן-גוריון, בשדרות קרן קיימת שבתל-אביב. הבית היה דחוס באנשים; בקומתו הראשונה הצטופפו אנשים שבאו מכל חלקי הארץ. עם המשתתפים נמנו מתנגדי הרשימה החדשה, כמו דיין ואריה בהיר. באוויר שרר מתח רב.⁴² בן-גוריון, שפתח את הפגישה, הדגיש כי השאלה 'אינה פילוג או לא פילוג. אין אנו באים להקים מפלגה חדשה, נוספת'. השאלה הקריטית היא שאלה מוסרית ואף קיומית: 'אנו רק מסרבים להיגרר אחרי ההתדרדרות המוסרית של צמרת המפלגה והממשלה שנקטו באמצעי פחד, רמייה להטיל דעתם על המפלגה. התדרדרות זו בלי מלחמה נועז של נאמני התנועה וערכיה תביא להסתאבות גמורה ולשלטון בגין. דרוש עוז לתמורה, כפי שאמר בן-אהרן: מאבק נועז של כל הכוחות הנאמנים לטוהר המוסרי של המוסדות המדינה ונציגיה'.⁴³

בן-גוריון תיאר את מפ"ם כמפלגה מאובנת ש'עדיין כבולה לדוגמות מיושנות שמקורן בסטליניזם', שיש בה 'חלוצים נאמנים ומסירות לערכים משותפים לכולנו', אך היא לא מסוגלת 'לשמש אלטרנטיבה'. על אחדות העבודה אמר דברים בוטים: 'אנשי אחדות-העבודה פשטו לגמרי את הרגל. אין להם כל זכות קיום'. את קביעתו הגורפת ליווה בתיאור היסטורי: 'פרשו מהמפלגה, הקימו [את] תנועת לאחדות העבודה (אם כי אין כמוהם מפלגים בתנועת הפועלים), נתאחדו עם השומר הצעיר, ניסו להשתלט עליו, וכשלא יכלו – פילגו את מפ"ם ויסדו שוב כביכול [את] אחדות-העבודה, נתחברו עם צמרת מפא"י בתקווה להשתלט על מפלגה זו. ותקווה זו אינה בלי יסוד – כל הצמרת

האמיתיות של סירובו. ייתכן שאשכנע אותו להצטרף לרשימה'. שם.

40 יומן בן-גוריון, 28.6.1965, אב"ג. שבועיים קודם לכן רשם בן-גוריון ביומנו: 'נדמה לשמעון כי משה עדיין שסוע בתוכו. יתכן שיפרוש לגמרי'. יומן בן-גוריון, 11.6.1965, אב"ג.

41 יומן בן-גוריון, 28.6.1965, אב"ג. חיים שר-אבי (שרעבי) היה עיתונאי בדבר ואחיו של חבר הכנסת ישראל ישעיהו ממפא"י. נחמן תמיר היה מראשי מרכז החינוך בהסתדרות.

42 הראל, בין בניין להרס, עמ' 473. אריה בהיר (1905-1970) היה חבר קיבוץ אפיקים ומראשי איחוד הקבוצות והקיבוצים. כיהן כחבר כנסת בכנסות הראשונה, השלישית והשישית.

43 יומן בן-גוריון, 29.6.1965, אב"ג. בן-גוריון התכוון למאמרו הידוע של יצחק בן-אהרן, 'עוז לתמורה בטרם פורענות', שהחל את תהליך האיחוד בין מפלגות הפועלים. המאמר פורסם ב-11.1.1963 במקביל בדבר ובלמרחב.

נטשה כמה מערכי התנועה ואינם סובלים כל התנגדות רעיונית ואינם מסוגלים לוויכוח חברי'. על סיכויי המפלגה החדשה, אמר:

תוצאות הבחירות אינן ניתנות מראש. כוחה של הצמרת לקנות בכסף, במשרות או בחנופה אנשים, מוגבל למעטים. המונים אין לרכוש באמצעים אלה. (בבחירות הבאות לכנסת) יצביעו כמיליון ומאתיים אלפים איש, ביניהם רכבות [בני] נוער שלא הצביעו אף פעם. הדמגוגיה של פילוג תשפיע על כמה מחברי הקיבוצים, המושבים והערים – לא תשפיע על המונים מהעומדים מחוץ למפלגה. הבחירות הן חשאיות ויש כוח רב ועצום [...] יותר משכורים כמה עיתונאים. [...] נוער לא יפחידו והמונים לא ירמו.

בן-גוריון סיים את דבריו הארוכים במשפט שהסביר את מטרתו והצדיקה: 'גם אם הרשימה תקבל 10 צירים כדעת הפסימיסטים תמנע השתלטות בגין'.⁴⁴ כמה מהנוכחים בפגישה התנגדו לעמדתו. הראשון והמרכזי שבהם היה דיין, שלא האמין בהצלחתה של הרשימה הנפרדת. בהיר טען כי 'בעוד שנתיים נרכוש הרוב במפלגה', ועד אז 'נהיה אפוזיזיה במפלגה'. משתתפים אחרים, כמו אהוביה מלכין, קיבלו את עמדת המתנגדים, אבל 'רוב החברים דרשו רשימה עצמאית וכך הוחלט'.⁴⁵ המפלגה החדשה, ששמה היה 'רשימת פועלי ישראל' (רפ"י), החלה את דרכה הפוליטית. היא הוקמה בעיקר מסיבה אחת: רצונו העיקש של בן-גוריון, שלמעשה אילץ את חבריו לפרוש. העיתונות דיווחה כי 'בן-גוריון הכריע למען הופעה נפרדת', למרות ההתנגדות של כמה מראשי ה'מיעוט'.⁴⁶

לא כל ראשי ה'מיעוט' הצטרפו אליו. דמויות מרכזיות לא 'חצו את הרוביקון' ונשארו במפא"י. עמן נמנו אבא חושי, ראש עיריית חיפה, ועוזי פיינרמן, מזכיר תנועת המושבים, שחשש כי פרישתו תביא לפילוג במושבים. אלה שהלכו אחריו עשו זאת באי רצון בולט ואף מופגן. יותר מכך, כל מנהיגי ה'מיעוט' הבכירים לא תמכו בצעד זה: פרס, דיין ואלמוגי. האחרון הגדיר את הפרישה 'פילוג ללא חדווה'. הוא טען כי במבט לאחור הצדק היה אצל אלה שהאמינו 'כי בתוך מפא"י סיכויי מאבקנו טובים יותר מאשר מחוצה לה'.⁴⁷ דיין החליט לא להצטרף, צעד שלא הפתיע את ראשי ה'מיעוט'. מתחילת ה'פרשה' ב-1960 הוא הגיב עליה במתינות רבה. במהלך קיץ 1965 דיין ישב על הגדר, ובן-גוריון עשה הכול כדי לצרפו למפלגה החדשה, שכן היה מודע לפופולריות שלו. דיין הפנה לו

44 יומן בן-גוריון, 29.6.1965, אב"ג. בן-גוריון התייחס בדבריו לעניינים הבאים: לאנשי 'סיעה ב' בראשותו של טבנקין שפרשו ממפא"י ב-1944, לאיחוד בינואר 1948 בין מפלגת אחדות העבודה למפלגת השומר שהביא לייסוד מפ"ם, לפילוגה של מפ"ם ב-1954 כאשר חברי אחדות העבודה לשעבר שבו והקימו מפלגה זו ולמערך בין מפא"י לאחדות העבודה במאי 1965. בנוגע ל'צמרת' לא ברור למה התכוון – לצמרת מפא"י, לצמרת אחדות העבודה או שמה לצמרות שתיהן.

45 שם.

46 נפתלי לביא, 'בן-גוריון יופיע ברשימה נפרדת בבחירות לכנסת', הארץ, 30.6.1965.

47 אלמוגי, בעובי הקורה, עמ' 253.

דוד בן-גוריון נואם באסיפת בחירות של רפ"י בי-1965
[צלם: משה פרידן, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

כתף קרה וסירב אף לשוחח עמו, עובדה מפתיעה שצוינה ביומנו. דיין הצטרף לרפ"י רק בראשית ספטמבר 1965, יומיים לפני סגירת הרשימות לכנסת השישית.⁴⁸ למרות היסוסיו, החלטתו לא הייתה מפתיעה.

ג. שאלת האוריינטציה הפוליטית של רפ"י במערכת הבחירות לכנסת השישית

הראייה העצמית של רפ"י

הרשימה החדשה הייתה חייבת לקבוע מהר עמדות בשאלות האידאולוגיות והפוליטיות שניצבו על סדר היום הישראלי לקראת הבחירות הממששות ובאות לכנסת השישית,

48 בן-גוריון ציין ביומנו כי כשדיין נכנס לבית הבימה, שכנס רפ"י נערך בו, הקהל קיבל אותו ב'תרועות נלהבות'. יומן בן-גוריון, 22.7.1965, אב"ג; במחצית אוגוסט 1965, אחרי שדיין חזר מסיור במזרח אפריקה, כתב בן-גוריון ביומנו על דיין, כי 'אינו מוכן להיפגש אתי'. יומן בן-גוריון, 17.8.1965, אב"ג; 'מ' דיין, צ' צור וט' קולק יופיעו ברשימת רפ"י לכנסת', הארץ, 6.9.1965; נתן ינאי, קרע בצמרת, תל-אביב 1969 (להלן: ינאי, קרע בצמרת).

להסתדרות הכללית ולרשויות המקומיות. שלוש סוגיות מרכזיות עמדו על הפרק. ראשית, כיצד חברי רפ"י רואים את 'הדרך הנולד'. שנית, זיקתה של רפ"י לגושים הפוליטיים שהוקמו באותה שנה: המערך וגח"ל. שלישית, היחס ל'פרשת לבון' ולתביעה לכינון ועדת חקירה משפטית. לרפ"י לא הייתה אוריינטציה פוליטית מגובשת וחד משמעית בשלוש הסוגיות הללו. בקרב ראשיה התרוצצו כמה עמדות, דבר שנבע מהעובדה שהיא הייתה גוף פוליטי חדש שטרם גיבש עמדה סדורה לגבי הסוגיות שניצבו בלב סדר היום הפוליטי הישראלי. כמו כן התנהל בה ויכוח פנימי על דרכה. קבוצה אחת, בראשות פרס, נטתה לימין, כלומר לגח"ל. פרס דיבר על עולם ערכים שונה מעולם ערכי תנועת העבודה, שעיקרו היו מושגים כמו 'טכנולוגיה' ו'מידוע'. אמרתו 'מכונית לכל פועל' נבעה מאותה השקפת עולם. קבוצה שנייה, בראשותו של אלמוגי, נטתה לשמאל, כלומר למערך.⁴⁹ אלמוגי טען כי בהשקפת עולמו של פרס היו יסודות אנטי-פועליים והתנגד לדבריו בנוגע לתנועות העבודה ובמיוחד בנוגע להסתדרות.⁵⁰ להערכתי, הם לא התכוונו להגיע למדבר הפוליטי ולשרת את עמם ב'אופוזיציה של הוד מלכותו', אלא להצטרף בדרך זו או אחרת לממשלה שתוקם אחרי הבחירות.

מה הייתה הראייה העצמית של אנשי רפ"י? למרות הפקפוקים שעוררו הפרישה ממפא"י ועצם הקמתה, בפומבי הציגו אנשיה חזות אופטימית בנוגע לעתידה. הם הכריזו כי מטרתם היא 'לקבל 200 אלף קולות שיתנו לה 20 נציגים בכנסת הבאה'.⁵¹ במערכת הבחירות הם דיברו עליה כעל מפלגה צומחת שעשויה להכריע את גורל הממשלה הבאה. פרס הכריז כי 'סיכוייה של רפ"י להקים ממשל חדש במדינה נמצאים בקו עלייה', וכי 'המועמד היחיד של רפ"י לראשות הממשלה' הוא בן-גוריון.⁵² כן טענו אנשי רפ"י כי מפלגתם תהיה בעלת עמדה משמעותית בכל ממשלה עתידית, תוך התעלמות משאלה 'פעוטה': מי ירכיב אותה? אלמוגי קבע כי 'אין כל סיכוי להקים ממשלה יציבה אם רפ"י תעדר ממנה', שכן היא תהייה תנאי הכרחי להקמתה. 'הדרך היחידה להקים קואליציה יציבה היא בהשתתפותה של רפ"י'.⁵³

עמדתו של בן-גוריון העידה על ראייתו ההזויה. בישיבת מטה הבחירות של רפ"י הוא הודיע כי שאיפתו היא 'להשיג 61 צירים למען נוכל לשנות את משטר הבחירות, אבל אין אנו נביאים ואין אנו יודעים כמה שנשיג. [אם נשיג פחות צירים] לא נעשה קואליציה עם בגין ולא עם אשכול'.⁵⁴ הוא חזר כמה פעמים על הטענה הזויה הזאת. למשל, תשובתו

49 אלמוגי אמר לפרס: 'לא עזבתי את מפא"י כדי להצטרף לציוניים הכלליים'. אלמוגי, בעוכי הקורה, עמ' 256.

50 הראל, בין בניין להרס, עמ' 477.

51 דב גולדשטיין, 'רפ"י: שאיפתנו – 100 אלף קולות', מעריב, 1.9.1965. בפועל, המודד למנדט בבחירות לכנסת השישית היה 9,981 קולות.

52 'ש' פרס בראש העין', הארץ, 8.9.1965; 'פרס: קואליציה – בלי גח"ל ומק"י', מעריב, 8.9.1965.

53 'אלמוגי: בלי רפ"י לא תהיה קואליציה', הארץ, 5.10.1965.

54 יומן בן-גוריון, 8.10.1965, אב"ג.

לשאלה: 'מה יהיה אחרי הבחירות? האם נשוב למפא"י?', הייתה כי 'הכול תלוי במספר הצירים שנקבל, אם 61 – נשנה מיד [את] שיטת הבחירות. אם [נקבל] שלושים [צירים] נשנה את מפא"י. אם 15 קשה להגיד עכשיו'.⁵⁵ מבחינתו, קבלת 15 מנדטים נחשבה הישג מינימלי. הוא לא העלה בדעתו כי מפלגתו תתגלגל לאופוזיציה כמפלגה בסדר גודל בינוני.⁵⁶ ראיתו זו באה לידי ביטוי גם בדיונים פנימיים של רפ"י. בישיבת המטה הודיע בן-גוריון חגיגית, כי 'הננו מגישים רשימת מועמדים שיש בה היכולת להרכיב ממשלה אחראית'.⁵⁷

רפ"י והמערך: היחסים ההדדיים

רפ"י טענה כי המערך שבוי בידי השמאל – מפ"ם, ובמיוחד אחדות העבודה, שהיא חלק ממנו. פרס הכריז באסיפת בחירות כי מפא"י ואחדות העבודה 'דוגלות בסוציאליזם מרכסיסטי, שמת מזמן'. דיין טען שמפא"י תלויה עתה באחדות העבודה, 'שכידוע, מטה את אוזנה פעמיים רבות ללחישתם של מנהיגי מפ"ם'.⁵⁸ בנוגע להצטרפות לממשלה בראשותו של אשכול נתנו דוברי רפ"י תשובות כלליות ועמומות. למשל, פרס אמר כי רפ"י תהיה מוכנה להיכנס למשא ומתן עם המערך על קואליציה, 'רק במידה והמערך יאות לקבל ולהסכים לנושאים מרכזיים במצע רפ"י כמו שינוי שיטת הבחירות'.⁵⁹ ראשי המערך טענו כי מטרתה האמיתית של רפ"י היא ליצור קשר עם גח"ל כדי להפיל את המערך, ובמיוחד את ראש הממשלה, אשכול, ולהקים ממשלה חלופית בלי המערך. טיעון זה היה מרכזי בתעמולת המערך נגד רפ"י. כך למשל, אריה (לובה) אליאב הזהיר מפני הסכנה הצפויה מהקמת קואליציה של גח"ל, רפ"י והדתיים. הוא טען: 'קואליציה כזו תגרום להרס ללא תקנה של הישגי תנועת הפועלים בארץ'.⁶⁰ אליהו אגרס, מבכירי העיתונאים של דבר, כתב כי הוא כבר לא מזדעזע מאפשרות שרפ"י תקים קואליציה עם גח"ל, 'שהרי אם המטרה היא גיבוש כוח מרכזי מול "סכנת השמאל", ר"ל'.⁶¹ דברי אליאב ואגרס היו כלליים אבל שר האוצר, פנחס ספיר, שעמד בראש מטה הבחירות של המערך (יחד עם שר התחבורה, משה כרמל, מאחדות העבודה), היה קונקרטי יותר.

55 שם, 18.8.1965.

56 דברים שאמר בן-גוריון בשיחה שנערכה במחצית אוגוסט 1965, העידו על תחושתו ואמונתו: 'אם נקבל 61 צירים נשנה את משטר הבחירות. אם נקבל רק 30 – נקים ממשלה שיהיו בה שר החוץ, שר הביטחון, שר אוצר חדש [צ"ל: חדשים]. אם נקבל פחות – ייתכן שאי אפשר להקים ממשלה ויהיו בחירות חדשות'. שם, 16.8.1965.

57 שם, 6.9.1965.

58 'ש' פרס בראש העין', הארץ, 8.9.1965; 'דיין נגד תוכנית ל', מעריב, 3.10.1965.

59 'פרס: נתנה כניסה לקואליציה בשינוי מצע המערך', הארץ, 17.10.1965.

60 'אליאב: על הסכנות מקואליציה גח"ל – רפ"י', דבר, 12.10.1965. אליאב היה אז ראש מחלקת הארגון במפא"י ומועמד במקום ריאלי לכנסת – מספר 24 ברשימה.

61 אליהו אגרס, 'באמצע הדרך', דבר, 8.10.1965.

הוא צייר תסריט אימים, מבחינתו ומבחינת מפלגתו: אם המערך לא יצליח לרכז תמיכה מספיקה לכינון ממשלה יציבה, עלול להיווצר מצב שתוקם ממשלה קואליציונית משותפת של גח"ל ורפ"י. אפשר לצפות ששתי המפלגות תהיינה מוכנות לוותר על עמידתם של בן-גוריון ושל בגין בראשות הממשלה אך ורק כדי להחזיק בהגה השלטון. קרוב לוודאי שראש הממשלה יהיה הציוני הכללי יוסף ספיר, 'אם כי למעשה הוא יהיה בובה בידי בגין ורפ"י תהייה שותפה זוטרה בממשלה הזאת'. אם תסריט זה יתגשם, סיכם ספיר במשפט קצר, 'יהיה זה יום מר ונמהר לתנועת הפועלים'.⁶²

בה בעת חתרו במערך להקטין את כוחה הפוליטי של רפ"י ולגמדו. ספיר טען כי הברירה בין אשכול לבין בן-גוריון אינה קיימת עוד, שכן רפ"י 'היא רסיס מפלגתי קטן'.⁶³ שר העבודה יגאל אלון, ממנהיגי אחדות העבודה, דיבר בלגלוג על הודעת בן-גוריון כי רפ"י לא תהיה מוכנה להשתתף בממשלה שבראשה יעמוד אשכול. משמעות הודעה זו, אמר אלון, היא שרפ"י תשב בספסלי האופוזיציה, 'מאחר שאשכול ירכיב את הממשלה הבאה'.⁶⁴

יחסה של רפ"י לגח"ל

ראשי רפ"י נקטו את הקו המסורתי של מפא"י ופסלו אפשרות לכונן ממשלה עם גח"ל. חלקם הביע אותו באופן ברור ותקיף, כגון חבר הכנסת יזהר סמילנסקי (ס' יזהר), שציין כי קואליציה עם גח"ל לא תהיה, משום ש'גדלנו בתוך תנועת הפועלים ואנו מאמינים בתמורה בתוכה'.⁶⁵ אחרים ברפ"י הביעו את התנגדותם לשיתוף פעולה עם גח"ל באופן נחרץ פחות. פרס קבע בלקוניות כי 'אין לרפ"י אוריינטציה להקים קואליציה עם גח"ל ומק"י'.⁶⁶ עמדתו של דיין הייתה פושרת. לשאלה, 'האם רפ"י תהיה מוכנה ללכת לקואליציה עם גח"ל, האם אתה סבור שבכנסת הקרובה [היא] עשויה להצטרף לקואליציה עם גח"ל בראשותו של מנחם בגין?', תשובת דיין הייתה קצרה: 'אני סבור שלא!'.⁶⁷ מגמת ההתנגדות לגח"ל, שניכרה בדברי ראשי המפלגה, השפיעה על מסקנתו של מאמר המערכת של מעריב, כי 'הסיסמא הבנגוריונית – מפא"יית הישנה "כלי גח"ל", נתחדשה בבית-מדרשה של רפ"י, גם מפי שמעון פרס ומשה דיין'.⁶⁸

במקביל לקו הפוסל את גח"ל ניכר בשורות רפ"י קו מנוגד, שעיקרו היה ניסיון לטשטש את החרם על גח"ל. מדברי ראשיה, שטענו בחצי פה כי אסור ליצור ברית עם

62 'ספיר: רפ"י וגח"ל יהיו מוכנות לקואליציה בלי בן-גוריון ובגין', דבר, 8.10.1965.

63 'פ' ספיר: הברירה אינה עוד בין אשכול לב'ג', מעריב, 13.10.1965.

64 'אלון: "האופוזיציה מוכתחת לרפ"י..."', מעריב, 4.10.1965.

65 'סמילנסקי: לא תהיה קואליציה עם גח"ל', דבר, 21.10.1965.

66 'פרס: קואליציה – בלי גח"ל ומק"י', מעריב, 8.9.1965.

67 זאב שיף, 'משה דיין: מדוע הצטרפתי לרפ"י', הארץ, 9.9.1965.

68 'יומן מעריב: חשבון, ולא רעיון', מעריב, 9.9.1965.

גח"ל, אפשר להגיע למסקנה כי הם לא פסלו את האופציה לכוונן קואליציה עמה. דיין התבטא בהזדמנות מסוימת ש"רפ"י לא תצטרף לקואליציה בראשותו של מנחם בגין, אולם באורח היפותטי עשויה רפ"י לקחת חלק בקואליציה שגח"ל לא תעמוד בראשה אלא תהיה רק חלק ממנה.⁶⁹ גם פרס הותיר פתח לשיתוף עם גח"ל כאשר בתשובה לשאלה, 'עם מי נלך לקואליציה?', ענה כי השאלה האמיתית 'איננה עם מי ללכת לקואליציה, אלא עם איזו פרוגרמה ועל איזו דרך'.⁷⁰

עמדתו של בן-גוריון

בן-גוריון, שהביא לעולם את הסיסמה הפוליטית 'בלי חרות ומק"י', ערפל את עמדתו בסוגיית השיתוף עם גח"ל. הוא נמנע מלהתבטא בבהירות בסוגיה, והסתפק ב'זריקת' רמזים לאוויר העולם בנוגע למגמתו. אין הוכחות ברורות לגישתו בסוגיה זו, אך להערכתי באותם ימים התחולל מפנה בנפשו, שנבע בעיקר מתהליך הדמוניזציה של אשכול שהוא עצמו שיצר. אין להבין את יחסו לגח"ל ב-1965 בלי להבין את עומק התהליך הזה שהתחולל בו. הרמז הראשון 'זרק' בראשית יולי 1965, מיד אחרי הקמת רפ"י. בראיון למעריב אמר בן-גוריון על גח"ל דברים שונים מאוד מהדברים שבאמצעותם הצדיק בפגישה בשלהי יוני את רצונו להקים מפלגה נפרדת: 'אלה שחושבים לתמוך בגח"ל, חושבים לא רק על בגין – אלא יש שם אנשים יותר אחראים, כמו יוסף ספיר וואלימלך רימלט'.⁷¹ בספטמבר הוא 'זרק' עוד רמז. באסיפת בחירות שנערכה באשדוד, הודיע בן-גוריון 'שהוא מוכן לבריקת כל פעולותיו, כולל פרשת 'אלטלנה', שכן 'ייתכן ששגית'.⁷² ייתכן שכך ניסה לגייס את תמיכת גח"ל בנוגע לכינון ועדת חקירה משפטית בפרשת לבון, אך אפשר לראות בהודעתו עוד רמז למגמת נכונותו להידבר עם גח"ל.

במהלך מערכת הבחירות אירע אירוע שציין צעד משמעותי של בן-גוריון לכיוון גח"ל. האירוע היה קשור ישירות לאשכול, אויבו החדש שהפך את אט לארכי-אויבו במקום בגין, אך הוא היה קשור לגח"ל גם באופן עקיף. בראשית אוגוסט, במסגרת מערכת הבחירות, קיים אשכול חוג בית לפקידים בכירים במשרד הביטחון. המפגש נערך בכיתו של שאול אביגור בתל-אביב, והיוזמה לקיימו הייתה של ירוחם משל, שכינה אז כיושב ראש המחלקה לאיגוד המקצועי בהסתדרות. אביגור אף חתם על מכתב ההזמנה לחוג הבית, אף על פי שהיה עובד מדינה.⁷³ תגובת רפ"י לחוג הבית הייתה מהירה: דובר המפלגה תקף בחריפות

69 'נפתחה מערכת הבחירות לכנסת ולרשויות המקומיות', הארץ, 3.10.1965.

70 'פרס: הקואליציה תלויה בפרוגרמה', הארץ, 10.10.1965.

71 רפאל בשן, 'ראיון עם דוד בן-גוריון', מעריב, 9.7.1965.

72 'אתגר של בגין לרפ"י בעניין "אלטלנה"', מעריב, 9.9.1965. בגין הגיב בשאלה: האם רפ"י תתמוך בכנסת הבאה בהקמת ועדת חקירה כדי לברוק את הכול הקשור לפרשה זו? באותו יום לא כתב בן-גוריון ביומנו.

73 ההזמנה, שנמצאת בארכיון בן-גוריון, תכ"כ, נשלחה ב-3.8.1965 והאסיפה התקיימה כעבור יומיים, ב-5.8.1965. אביגור עמד בראש 'נתיב', גוף שאותו הוא הקים בראשית שנות החמישים.

את קיומו והצהיר כי הוא רואה בשלילה מוחלטת חוג בית 'המנצל' [...] ענייני הביטחון לצורך מערכת הבחירות.⁷⁴

בן-גוריון עסק בפגישה זו שוב ושוב, והתייחס אליה ביומנו יותר מפעם אחת. הוא שמע עליה יומיים אחרי קיומה, כתב ביומנו כי סיפרו לו 'על האספה שערך אשכול לחברי משרד הביטחון בביתו של שאול אביגור', וציין כי אחד מהמשתתפים היה אל שווימר, המנהל הכללי של התעשייה האווירית. כעבור יומיים דיווח לו שווימר על האסיפה בפירוט וציין כי אשכול ניסה לשכנע את המשתתפים לא להצטרף לרפ"י.⁷⁵ מנקודת מבטו של בן-גוריון, אירוע זה היה סימן ואות לעומק השחיתות הציבורית של אשכול כראש הממשלה ובמיוחד כשר הביטחון. עוד קודם לכן הוא תקף אותו בחריפות, אך בעקבות חוג הבית חלה עליית מדרגה בהתקפותיו. באסיפת בחירות בגבעתיים שנערכה בשלהי אוגוסט, דיבר בן-גוריון 'על כינוס ראשי מפעלי הביטחון בבית שאול אביגור בידיעת אשכול'. גם כעבור שנים הוא כתב על כך בזעם: 'האשמתי [את] אשכול בניסיון לנצל מוסדות הביטחון בשביל בחירות (שלדעתי זה פשע כבד)'.⁷⁶

לאביגור, שבן-גוריון העריך אותו כדמות מוסרית,⁷⁷ הוא שלח כמה מכתבים ובהם כתב דברים חריפים. באחד מהם כתב כי 'אני רואה זאת כחובה מוסרית וממלכתית – שעשית משגה נורא שנתת יד לאשכול לכנס [את] ראשי מוסדות הביטחון למען מלחמת הבחירות'.⁷⁸ את עיקר זעמו שפך על אשכול בכנס הסיכום של מטות הבחירות של רפ"י, שנערך בתל-אביב יומיים אחרי הבחירות. בן-גוריון תקף את אשכול בפראות, וקבע כי הוא 'רתם את מערכת הביטחון לצרכים מפלגתיים, תוך אזהרה שדרך זאת מובילה להפיכת הצבא לגורם פוליטי במדינה'. הוא הצהיר כי 'יעשה' הכול כדי לשחרר [את] ישראל מהמשטר המושחת והמטומטם שהשתלט עליה'. במהלך נאומו קרא מכתב אישי נוסף ששלח לאביגור ובו פירט את יחסו לראש הממשלה, שרק לפני שנתיים וחצי הוא עצמו המליץ למנותו לתפקיד.⁷⁹ בן-גוריון פתח בקביעה כי 'אני יכול לומר שלא הייתה מערכת בחירות כה מושחתת ומכוערת בארץ. אך המערכה האמיתית תתחיל רק אחרי הבחירות. כדי

74 'חוג פסול', ידיעות אחרונות, 11.8.1965.

75 יומן בן-גוריון, 7.8.1965, 9.8.1965, אב"ג. בן-גוריון ציין את שמות כל האנשים שהשתתפו באסיפה, כמו משה קשת, מנכ"ל משרד הביטחון, ישראל עמיר, מנהל אגף כוח האדם במשרד ועוד. כן הוא כתב כי ירוחם משל לחץ על בכירי המערכת לא להצטרף לרפ"י.

76 הדברים נכתבו במכתב ששלח בן-גוריון ליצחק חסקלברג, מראשי תנועת המושבים, ב-2.1.1969. אב"ג, חטיבת התכתבויות.

77 דוגמה לכך אפשר למצוא במכתבו לגאולה כהן, 20.1.1962, אב"ג, חטיבת התכתבויות. המכתב נשלח בעקבות קריאת ספרה של כהן, סיפורה של לוחמת.

78 9.9.1965, אב"ג, תכ"כ.

79 המכתב נשלח ב-1.11.1965 – יום לפני הבחירות. לא מצאתי אותו באב"ג. ב-4 בנובמבר כתב בן-גוריון ביומנו: 'בערב כתבתי מכתב לשאול והעתק לזיאמה [ולמן ארן]'. יומן בן-גוריון, 4.11.1965, אב"ג.

למנוע את הירידה המוסרית בארץ'. בהמשך הודיע כי 'הוא מוכן להילחם אפילו בודד מול משטר מטומטם ומושחת'. בן-גוריון האשים את אשכול כי 'הוא העמיד את האינטרס המפלגתי מעל המדינה ויש לסלק את אשכול. אשכול הכניס את מערכת הביטחון כדי לשמור על כיסאו. השחיתות במפא"י הולכת וגדלה [...]'. אשקיע כול כוחותי למניעת הדבר, שמשטרו של אשכול יהפוך המדינה למדינה לוונטינית ומוריד רמתה המוסרית בעיני ידידינו בעולם והיהודית העולמית'.⁸⁰

עוד קודם לכן, במרוצת מערכת הבחירות הסוערת, תקף בן-גוריון את אשכול בדברים חריפים. ביומנו קבע כי 'האיש הזה הולך מדחי לדחי'.⁸¹ בשיחה עם תומכי רפ"י אמר כי 'בארבע השנים האלה החל מדרון – שהוא מדרדר בלי הפסק ממעלה למטה, ואין זה "אלטע זאכען" כפי שטוען אשכול – אלא סכנה מיום ליום. יש לעקור [את] השחיתות עד היסוד'.⁸² אך דבריו במכתבו לאביגור היו הקצנה חריפה ביחסו לראש הממשלה, ואפשר לראותם כשיא תהליך הרמוניזציה של דמותו בידי בן-גוריון.

אפשר להשוות את מכתבו לאביגור, שעד כה טרם זכה להתייחסות במחקר, למכתב הידוע ששלח למשורר חיים גורי ערב פרישתו מראשות הממשלה, ובו קבע כי בגין הוא 'טיפוס היטלריסטי מובהק'.⁸³ מכתב זה נתפס כעדות עגומה למצבו עד שהביגורף שלו, מיכאל בר-זוהר, שלא הרבה בדברי ביקורת על גיבורו, כתב בהקשר הנדון: 'דברים תמוהים היו אלה, חסרי מעצורים, נטולי פרופורציה, עדות קשה על כותבם'.⁸⁴ ההשוואה תקפה מכמה היבטים: בן-גוריון שלח את שני המכתבים הללו לאנשים שנחשבו בעיניו למוסריים, ובשניהם שלל באופן מוחלט את מושאיו. זאת ועוד, אפשר לאתר קשר דיאלקטי ואף אבסורדי בין שני המכתבים: אם אשכול כה מסוכן, חייבים לעשות הכול להדיחו – כולל ברית עם אויבו הישן, בגין.

פרשת לבון ברפ"י

הסיבה המרכזית לפרישתו של בן-גוריון ממפא"י ולהקמת רפ"י הייתה התביעה להקמתה של ועדה משפטית שתברר את השאלה 'מי נתן את ההוראה?', ולבטל את מסקנותיה של ועדת השבעה. בן-גוריון עסק בנושא באופן אובססיבי, עובדה עגומה שניכרת ביומנו.⁸⁵ בדבריו במערכת הבחירות הוא הדגיש את הנושא הזה עד כלות. באסיפת בחירות בחיפה הוא נשאל אם יש סיכוי כלשהו שרפ"י תצטרף לקואליציה עם המערך. תשובתו הייתה

80 רפ"י החליטה לארגן מסגרת קבע מפלגתית: בן-גוריון קורא להמשיך במאבק לסילוק אשכול, הארץ, 5.11.1965; 'ד' בן-גוריון חוזר ותוקף בחריפות את אשכול ומפא"י, דבר, 5.11.1965.

81 יומן בן-גוריון, 2.9.1965, אב"ג.

82 שם, 18.8.1965.

83 מכתב בן-גוריון לגורי, 15.5.1963, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

84 בר-זוהר, בן-גוריון, כרך ג, עמ' 1547.

85 בן-גוריון העתיק ביומנו קטעים מלאים מפרוטוקול ישיבות ועדת השבעה. למשל, ב-17.8.1965, אב"ג.

דוד בן-גוריון נפגש עם לוי אשכול בשדה התעופה לוד, בדרכו להלוויית וינסטון צ'רצ'יל, 29.1.1965
 (צלם: פריץ כהן, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית)

כי הדבר מותנה בהקמתה של ועדת חקירה משפטית ובהתחייבות לשנות את שיטת הבחירות.⁸⁶ באסיפת בחירות שנערכה באור יהודה תקף בן-גוריון את המערך בחריפות והאשימו כי התעלם מ'עקרונות הדמוקרטיה כאשר הרשות המבצעת נטלה לעצמה סמכות לעצמה סמכות שיפוטית ועיוותה את הדין בדו"ח ועדת השבעה'.⁸⁷ נושא הקמתה של ועדת החקירה היה כמעט עניין פרטי של בן-גוריון. יתר בכירי רפ"י התייחסו אליו מעט מאוד, והנושא הורד מסדר היום של רפ"י בידי אדם אחד: משה דיין. כשהצטרף לרפ"י, התנה דיין תנאי מפורש – להפסיק את העיסוק בשני נושאים: פרשת לבון והדחת אשכול. בכך הוא ערער באופן מוחלט על דרכו של בן-גוריון. בראיון עם העיתונאי זאב שיף אמר דיין: 'רציתי לראות את רפ"י כעניין בריקיימא. השאלה אם רפ"י קמה כדי לעסוק בעניין הפרשה, או רק בשאלה אם אשכול ראוי לעמוד בראש

86 'הגעתי למסקנה שאשכול אינו מתאים לתפקידו', הארץ, 5.9.1965.

87 'בן-גוריון נגד המרוצים מן המצב הקיים', הארץ, 4.10.1965.

הממשלה. במקרה כזה, אילו היו בוחרים בגלילי, למשל, כראש הממשלה פירושו של דבר שלאנשי רפ"י לא היו יותר טענות.⁸⁸ מגעיו עם בן-גוריון לקראת הצטרפותו לרפ"י היו עקיפים, ולימים כתב הביוגרף של דיין כי 'דומה [...] שדיין ובן-גוריון נדברו באמצעות מתווכחים'.⁸⁹ דבר המעיד על יחסיהם הרעועים באותם שעה. הפגישה המכרעת על תנאי הצטרפותו של דיין לרפ"י נערכה בבית בן-גוריון ב-3 בספטמבר. דיין הציג בה שאלות קשות. הראשונה הייתה: 'לאחר הבחירות תצטרף רפ"י לממשלה לקואליציה על יסוד פרוגרמטי או על יסוד אישי?'. תשובתו של בן-גוריון, שהוא הגדירה כ'דעתי האישית', הייתה: 'אני אתנגד לכול ממשלה שאשכול [יעמוד בראשה], אבל רפ"י חופשית לעשות כרצונה, ואם תסכים – אפרוש'. עמדתו של דיין הייתה שונה לחלוטין, שכן מטרתו הייתה להחליף את השיטה, ולא רק להביא להחלפת אשכול.

השאלה השנייה ששאל דיין בפגישה הייתה מהי מטרתה של רפ"י – תביעה להקים ועדת חקירה משפטית או שמא 'יש לה גם דברים אחרים. אולי זהו דבר עיקרי'. בן-גוריון ענה: 'יש לה גם דברים אחרים. אולם זהו דבר עיקרי'. דיין הגיב בחדות: 'אינני מסכים'. הוא לא רצה להצטרף למפלגה שמופיעה 'כמפלגת פרשת לבון ותו לא'.⁹⁰ בן-גוריון, שרצה מאוד לצרפו למפלגתו, ויתר והסכים לפרסם את ספרו דברים כהווייתם, שדן בפרשת לבון, רק אחרי הבחירות ולא לפנייהן, כפי שהתכוון. הנוכחים קיבלו את ויתורו בהקלה אך גם בעצב: 'סוס המלחמה נראה לפתע עייף וזקן'. גם אחר כן המשיך בן-גוריון להתייחס לסוגיה זו, אף שהיא הוסרה מסדר היום של רפ"י, עניין המלמד על מעמדו הבעייתי במפלגתו. בראיון עמו שנערך ערב הבחירות, קבע בן-גוריון כי ההתדרדרות המוסרית של הצמרת 'התחילה בוועדת-השבעה', והדגיש כי הוא 'מביע את דעתי בלבד'.⁹¹ בן-גוריון היה מודע לכך שאנשיו, אשר נאלצו ללכת עמו למדבר הפוליטי, מאסו בנושא ש'בער בעצמותיו'.

מעמדו של בן-גוריון ברפ"י

אנשיו של בן-גוריון, כולל נאמני נאמניו, התייחסו אליו כאל אדם זקן, שמדי פעם מנותק מהמציאות ומסביבתו ושהתנהגותו הלא-מבוקרת מביישת אותו. אפשר להביא לא מעט דוגמאות עגומות לכך. כך היה היחס לדבריו בישיבה הראשונה שקיימה הוועדה המדינית של רפ"י אחרי הבחירות. בן-גוריון דקלם את המנטרות הקבועות שלו, כי 'יש ידידה מוסרית שהולכת וגודלת ועל השחיתות הזו יש להלחם', וכי 'הרוב במפא"י נגרר אחרי

88 שיף, 'משה דיין: מדוע הצטרפתי לרפ"י', הארץ, 9.9.1965. גלילי היה אז המזכיר הכללי של אחדות העבודה.

89 שבתי טבת, משה דיין: ביוגרפיה, תל-אביב 1971 (להלן: טבת, משה דיין), עמ' 545.

90 פרטי הפגישה על פי יומן בן-גוריון, 3.9.1965, אב"ג; טבת, משה דיין, עמ' 545-546.

91 'לא חשוב מקומי בהיסטוריה – חשובה טובת המדינה', ראיון עם דוד בן-גוריון, מבט חדש, חוב' 12, 27.10.1965. מבט חדש היה השבועון של רפ"י. עורכו היה מאיר אביזוהר.

קבוצת אשכול'. פרס הפסיק את דבריו בקביעה כי 'אנו דנים היום בתוצאות הבחירות ודמות רפ"י'. בהמשך הישיבה מתח חלק ניכר ממשנתפיה ביקורת על התקפותיו נגד אשכול. פרס אמר כי 'חולק [אני] על ב"ג בכך שאם אשכול יוחלף הכול יבוא על תיקונו – זוהי טעות. אשכול הוא נציג של שיטה'. יעקבי טען כי 'סילוק אשכול איננה פרוגרמה', ומאיר אביזוהר טען כי 'זהו משטר שלם ולא איש אחד'.⁹²

דברים שכתב אביזוהר במבט חדש מיד אחרי הבחירות מעידים עד כמה מיאנה רפ"י לקבל את דרכו של בן-גוריון. הוא בשלו והיא בשלה. אביזוהר הבהיר כי אסור לרפ"י להתרכז במאבק להדיח אשכול ולכוונן ועדת חקירה משפטית. 'גם אילו היו בידינו קלפים למיקוח – היינו חוטאים בעיוות הדמוקרטיה אם היינו מנסים להכתיב למפא"י את בחירת ראשה. כשמפ"ם ואחדות העבודה ניסו לעשות זאת בזמנו כלפי בן-גוריון ראינו בכך דרישה פסולה מעיקרה'. הביקורת של מפלגה אופוזיציונית, גרס אביזוהר, חייבת להתייחס 'למשגים ולמחדלים בעתיד, ולא להחזיר ולחזור להזכיר את העיוות של ועדת השבעה'.⁹³ דבריו עוררו הדים רבים וצוטטו בעיתונות.⁹⁴ אפשר לראותם כגט כריתות סמוי לדרכו של בן-גוריון.

דוגמה נוספת לנתק בין המנהיג למפלגתו היא אישית, במידה רבה. לפני שיחתו של בן-גוריון עם זלמן ארן, שר החינוך והתרבות, על עתידה של מדרשת שדה בוקר, נושא שהיה קרוב ללב, שלח אליו טדי קולק איגרת ובה התחנן 'שבהזדמנות זו אל תדבר איתו על עניני מדינת ישראל ועל כול הקשור בבעיותיה הפנימיות, הפוליטיות ועל המטרות העומדות לפניו. נושא שיחתכם [הוא] מדרשת שדה-בוקר וכל הקשור לנגב ופיתוחו. סטייה מנושא השיחה עשויה צ"ל: עלולה] רק להביא לתוצאות הפוכות בקשר למדרשה'.⁹⁵

ד. רפ"י אחרי הבחירות

תוצאות הבחירות

הבחירות לכנסת השישית נערכו ב-2 בנובמבר 1965. מבחינת רפ"י התוצאות היו עגומות. המפלגה זכתה רק בעשרה מנדטים והייתה הסיעה הרביעית בכנסת. יריבה הגדול, המערך, נחל ניצחון וקיבל 45 מנדטים. יחד עם ארבעת המנדטים מטעם סיעות המיעוט הערביות היו למערך 49 מנדטים – הרבה יותר ממה שנצפה. גח"ל קיבלה 26 מנדטים, תוצאה מאכזבת ביותר מבחינתה.⁹⁶ אהרן הראל כתב בהקשר זה כי 'התקווה הגדולה הפכה

92 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 4.11.1965, ארכיון מפלגת העבודה (להלן: אמ"ע), 1965-1965-005-5. מאיר אביזוהר (1923-2008) כיהן כחבר הכנסת השביעית מטעם לעם (1969-1973), היסטוריון ומנהל המכון למורשת בן-גוריון בקריית שדה-בוקר.

93 מאיר אביזוהר, 'מה לעשות', מבט חדש, חוב' 13, 10.11.1965.

94 ראו, למשל, "מבט חדש": רפ"י אינה יכולה להכתיב למפא"י מי יעמוד בראשה', הבקר, 10.11.1965.

95 מכתב קולק לבן-גוריון, 10.11.1965, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

96 רפ"י קיבלה 95,328 (7.9 אחוזים) קולות מתוך 1,206,738 הקולות הכשרים. הקדימו אותה המערך, גח"ל והמפד"ל. המערך קיבל 443,379 (36.7 אחוז) קולות. סיעות המיעוט הערביות הנספחות לו קיבלו

לאכזבה עמוקה. היה ברור שאין בכוחה של רפ"י להשפיע על השלטון החדש, שהיא איננה מהווה לשון מאזנים ושאשכול יוכל להרכיב ממשלה חדשה בלעדיה'. נתן ינאי קבע כי 'רפ"י נכשלה בהשגת יעדיה בשנת 1965'.⁹⁷

עדות מעניינת לתחושה הכללית המוקדמת שרווחה בקרב חברי רפ"י, כי הישג מפלגתם יהיה גדול יותר מהישגה בפועל, הובאה ביומנו של בן-גוריון. הוא כתב על התערבות על תוצאת המפלגה בבחירות, שנעשתה באירוע לרגל יום הולדתו שחל זמן קצר לפני הבחירות. 'הקרוב ביותר לניחוש' היה ישראל בן-גוריון, אחיינו של בן-גוריון. 'הוא ניחש 11. אף אחד לא ניחש פחות. רק עוד אחד ניחש 12. לרוב (צ"ל: הרוב) ניחשו הרבה יותר'.⁹⁸

העיתונות תיארה את התוצאות שהשיגה רפ"י בבחירות ככישלון מהדהד, במיוחד לנוכח הישגי המערך. כל עיתון פירש זאת בדרכו. הארץ ראה את התוצאה הכוללת של הבחירות כעדות לשמרנותו של הציבור הישראלי: הרוב המכריע של הבוחרים 'החליטו נגד החידושים שהופיעו בבירה המפלגתית: נגד רפ"י, נגד גח"ל'. המשמעות המרכזית של התוצאות היא כי 'מר אשכול יצא מנצח ממערכה זו' ורפ"י 'נשארה סיעה בסדר גודל של מפ"ם'. הכישלון נבע גם מ'התעקשותו של בן-גוריון בעניין "הפרשה"'.⁹⁹ מעריב הדגיש היבט שונה: המשמעות העיקרית של תוצאות הבחירות היא הניצחון האישי של ראש הממשלה, אשכול: 'העובדה המפתיעה [היא] כי אם היה ניצחון אישי בבחירות אלו, זה היה ניצחונו של לוי אשכול'. העיתון עמד על היבט שנוכר גם בהארץ: 'מלחמתו העיקשת, שלוחת הרסן, של דוד בן-גוריון נגד לוי אשכול – מלחמה שעוררה, כנראה, אהדה מדינית ואישית ללוי אשכול – הפכה את הבחירות לניצחון אישי של לוי אשכול יותר משהן ניצחון ל"מערך". אם תוצאות הבחירות הן ניצחון אישי לאשכול – הרי באותה מידה יש בהן כישלון אישי לבן-גוריון'.¹⁰⁰

אנשי רפ"י הודו בכישלון. פרס התייחס אליו כמשפט לקוני: 'לחמנו, אך קיבלנו פחות מאשר ציפינו', ובן-גוריון הודה ביומנו כי 'רפ"י נחלה כישלון גדול, 10%-9%'.¹⁰¹ כסימפוזיון שנערך בידי מערכת מבט חדש נאמרו דברים ברורים על הכישלון. משתתפיו הודו כי הכישלון הוא נחרץ. מנחה הסימפוזיון, אביזוהר, קבע כי 'כוחו הפוליטי של רפ"י אכזב רבים מאיתנו', וחלק מהם טען כי התנהלותו של בן-גוריון 'תרמה' תרומה משמעותית לכישלון. הצלול שבהם היה יעקבי שסבר כי 'חלק מהתקפותיו של בן-גוריון חזקו את

39,464 (3.2 אחוזים) קולות. גח"ל קיבלה 256,957 (21.3 אחוז) קולות. הראל, בין בניין להרס, עמ' 492; ינאי, קרע בצמרת, עמ' 316. 97 יומן בן-גוריון, 15.11.1965, אב"ג. בן-גוריון כתב את הדברים ביומנו מיד אחרי הבחירות. התאריך הלועזי של יום הולדתו הוא 16 באוקטובר. ב־1965 היה בן-גוריון בן 79. 99 'מיום ליום: ניצחון השאננות', הארץ, 4.11.1965. 100 'יומן מעריב: הרהורים ולקחים', מעריב, 4.11.1965. 101 יומן בן-גוריון, 3.11.1965, אב"ג; 'צהלת מנצחים במטה המערך, אכזבה בגח"ל', מעריב, 3.11.1965. בפועל, רפ"י קיבלה עוד פחות – פחות משמונה אחוזים.

פנחס ספיר בשיחה עם יעקב הרצוג בשדה התעופה לוד, 24.3.1965
[צלם: פריץ כהן, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

אשכול. [...] אם היו פחות מתקיפים אישית את אשכול ומתקיפים יותר את השיטה ואת הדרך שלו – היה המצב יותר טוב'. הוא טען כי ההתייחסות לפרשה הזיקה למפלגה בבחירות, שכן הציבור ראה אותה כ'מפלגה שקמה אך ורק בקשר לתיקון עיוות הדין'.¹⁰²

ראשית שיתוף הפעולה עם גח"ל

התוצאות נחשבו בעיני אנשי רפ"י ככישלון במוכּן נוסף, שהיה במידה רבה סמוי: אם מפלגתם הייתה מקבלת עוד כמה מנדטים, בכוחה היה לכונן קואליציה חלופית עם גח"ל ולהשאיר את המערך באופוזיציה. בהקשר זה נטען כי המטרה היא לשנות את שיטת הבחירות, אך בפועל המטרה האמיתית הייתה הפלת המערך. כחודש אחרי הבחירות כתב משה מייזלס כי אילו תוצאות הבחירות היו שונות, אפשר היה להקים ממשלה של גח"ל ורפ"י. הוא הסתמך על דברי אברהם וולפנון, מראשי רפ"י, שטען כי 'גם אנשי הקיבוצים

102 'הבוחר עשה את שלו', מבט חדש, חוב' 13, 10.11.1965.

שלנו היו מסכימים להקמת ממשלה זמנית לשם שינוי שיטת הבחירות.¹⁰³ דברים דומים אמר דיין בפורום פנימי: 'אילו היו התוצאות אחרות, אפשר היה להקים ממשלה עם גח"ל, רפ"י, הליברלים העצמאיים והדתיים, הייתי אומר כן. אך זה [רק] לעניין שינוי שיטת הבחירות ואז מתפזרים – כשהסעיף היחיד הוא שיטת שינוי הבחירות'.¹⁰⁴

גם פנחס ספיר סבר כי אם הייתה לרפ"י ולגח"ל אפשרות אלקטורלית הן היו מרכיבות ממשלה משותפת. בשלהי נובמבר 1965, אחרי הרכבת קואליציות משותפות בכמה עיריות, הוא אמר בעניין זה דברים נוקבים: 'לאחר הבחירות התבטאתי ואמרתי שלא גח"ל ורפ"י היו יכולים לסדר קואליציה בממשלה – היו עושים זאת [...]. זאת אני אומר על דעת עצמי. ואם פקפקתי בזאת, הרי באו כול המועצות בערים הגדולות והקטנות והוכיחו זאת'.¹⁰⁵

בעקבות התוצאות עלתה על הפרק סוגיה פוליטית קונקרטית – שאלת הקואליציה. לגבי הקואליציה הממשלתית הדברים היו ברורים. לנוכח העובדה שאשכול היה המועמד היחיד להרכבת הממשלה נאלצה רפ"י להישאר באופוזיציה, מאחר שלא הייתה לה אופציה להצטרף לממשלת אשכול כשותפה זוטרה. נושא זה נדון בישיבת הוועדה המדינית של רפ"י, שהתכנסה יומיים אחרי הבחירות. פרס טען שתוצאות הבחירות מראות כי אשכול מסוגל להרכיב 'ממשלה יציבה בלעדנו', וקבע כי יש 'לדבר ולהבהיר שאין עינינו לקואליציה ולא לשיבה אל מפא"י אלא [ל]יצאה לדרך'. בן-גוריון פסק כי אסור 'ללכת לקואליציה עם המערך ועם חרות'.¹⁰⁶ אביזוהר הוסיף שמטרת רפ"י היא לסלק 'משטר שלם' ולא להצטרף אליו.¹⁰⁷

האופציה ליצור קואליציה עם גח"ל במישור המוניציפלי הייתה ממשית יותר. בניגוד למישור הארצי, רפ"י השיגה הישגים ניכרים בכמה עיריות. וכך יכולה הייתה רפ"י להשתתף בשלטון באופן מסוים – אם לא במישור הממשלתי, לפחות במישור המקומי. מיד אחרי הבחירות אנשיה שידרו מסר ברור כי יש לנתק בין השיקולים בנוגע לקואליציה הממשלתית לבין השיקולים בנוגע לקואליציות בעיריות. טעם מרכזי לכך היה כי אף שהבחירות לעיריות היו לרשימות ולא לראשות העירייה, הן היו למעשה בחירות אישיות.¹⁰⁸ אנשי רפ"י, שתמכו בשינוי שיטת הבחירות, הדגישו היבט זה. במכתב חדש נכתב כי רפ"י חייבת לתמוך 'בכל עיר במועמד לניהול ענייני המקום' ולתמוך בכל עיר

103 משה מייזלס, 'רפ"י: ממשלה עם גח"ל אפשרית אילו תוצאות הבחירות היו שונות', מעריב, 30.11.1965.
 104 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 12.11.1965, אמ"ע, 32-1965-005-5.
 105 פרוטוקול מזכירות מפא"י, 25.11.1965, אמ"ע, 65/24.
 106 אפשר לראות קביעה זו כמנותקת מהמציאות. השאלה הרלבנטית הייתה שאלת קואליציה עם המערך ולא עם גח"ל. סוגיה זו לא עלתה כלל על סדר היום הפוליטי.
 107 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 4.11.1965, אמ"ע, 32-1965-005-5.
 108 הבחירות האישיות הראשונות לראשות עיריות נערכו בנובמבר 1978. תהליך חקיקת החוק לבחירה ישירה לראשות רשות מקומית היה ארוך ביותר. היוזמה לו הועלתה כבר ב-1966 על ידי שני חברי הנכנסת השישית: פנחס רוזן מהליברלים העצמאיים ומרדכי בן-פורת מרפ"י.

'בקואליציה הטובה לקידום התפתחותו של המקום'.¹⁰⁹ בכנס של רפ"י, שנערך יומיים אחרי הבחירות, הסביר בן-גוריון כי 'סיעת רפ"י תלך בכל מועצה מקומית על פי הנתונים המקומיים, מבלי להגביל עצמה לכללים קואליציוניים מיוחדים'.¹¹⁰

סוגיית קשריה של רפ"י עם גח"ל עלתה מיד אחרי הבחירות כחלק מהשאלה עם מי יש לכונן קואליציות עירוניות – עם המערך או עם גח"ל. העניין נדון בוועדה המדינית של המפלגה, שהייתה הפורום העליון שלה ונגע בעיקר בשתי עיריות: תל-אביב וירושלים. פרס, שפתח את הדיון, אמר כי 'יש לעשות עם כל אחד במישור המוניציפאלי – כולל גח"ל. אין סיבה להתנגד לשרן. מפא"י בעבר עשתה קואליציות עם גח"ל וגם אשכול הודיע לפני הבחירות שמוכן ללכת עם גח"ל'.¹¹¹ המשך דבריו לקה בחוסר דיוק: 'במישור המוניציפאלי יש לעשות הסכמים עם החלק הליברלי. אני רואה סיכוי שגח"ל תתפרק ויש לעזור לגח"ל להתפרק'. על ההסכמים הקונקרטיים שעמדו על סדר היום, אמר: 'אופציה יש לתת למערך – נמיר וטרדי. אם אפשר להגיע להסכם כזה, יש חשיבות רבה שטרדי יהיה בירושלים ולא, אני בעד שטרן וטרדי'. היחיד שהתנגד לקשר עם גח"ל היה בהיר, אשר טען 'שאין לנו כול עניין לזהות את רפ"י גח"ל'. בישיבה התקבלו שתי החלטות מעשיות: למנות ועדה מוניציפאלית בראשותו של מרדכי סורקיס, ולפתור את הבעיות שיעלו במישור המקומי לפי שיקולים אישיים ומקומיים.¹¹² כך נפתחה הדלת לשיתוף פעולה עם גח"ל, המפלגה שבן-גוריון הקים את רפ"י כדי לעצור אותה.

שאלת הקשרים עם גח"ל חזרה ונדונה בישיבה הבאה של הוועדה המדינית, ב-8 בנובמבר. היא נפתחה בדברי פרס שדיווח כי בכמה מקומות, כמו תל-אביב ורמת גן, 'רפ"י היא לשון מאזניים', וכי אנשי גח"ל (חברי הכנסת יעקב מרידור ורימלט) פנו לערוך פגישת תיאום לגבי הסדר מוניציפלי ארצי. בעקבות דבריו התעורר ויכוח. אלמוגי, שהיה 'הסמן השמאלי' ברפ"י, תמך בחתימת הסכם גלובלי דווקא עם המערך. רוב המשתתפים לא קיבלו את עמדתו. נבון, שהיה חבר כנסת 'טרי', אמר כי 'הרעיון של אלמוגי לא נראה לי'. הסכם עם המערך יביא לירידה מידית ביכולת התמרון של רפ"י. במקום זה הוא הציע

109 אברהם וולפנזון, 'שיקולים במישור המוניציפלי', מבט חדש, חוב' 14, 17.11.1965.

110 'בן-גוריון מזהיר שהצבא עשוי לקחת את העניינים בידיים', חרות, 5.11.1965.

111 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 4.11.1965, אמ"ע, 32-1965-005-5. המשפט המצוטט הוא מטעה ולא נכון. מפא"י קיימה קואליציות עם הציונים הכללים כמפלגה נפרדת ולא עם גח"ל. כמו כן ראשי המערך, כולל אשכול, הודיעו כי אין בכוונתם ליצור קשר עם גח"ל. מרדכי חיים שטרן (1914-1975) היה מועמד גח"ל לראשות עיריית תל-אביב. הוא היה מנכ"ל רסקו וחבר הכנסת השישית מטעם המפלגה הליברלית (1965-1969).

112 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 4.11.1965, אמ"ע, 32-1965-005-5. חבר הכנסת מרדכי נמיר (1897-1975) היה ראש עיריית תל-אביב המכהן, ומועמד המערך לראשות העירייה. מרדכי סורקיס (1908-1995) כיהן כראש המועצה המקומית (ואחר כך עיריית) כפר סבא שנים רבות. כיהן כחבר הכנסת השישית והשביעית מטעם רפ"י ומפלגת העבודה. חברי הוועדה היו ראשי רשימה רפ"י למועצות בעיריות הגדולות: טרי קולק (ירושלים), עורך הדין מיכה כספי (תל-אביב) ורב אלוף (מיל') יעקב דורי (חיפה).

לפנות לכולם ולנסות [לערוך] הסכם גלובלי עם כולם. יש סיכוי שעם גח"ל והדתיים נשיג יותר'. ההסכמה שגובשה בדיון הייתה שיש להסיר את החרם על גח"ל, אך לא לערוך עם הסכם כולל מסיבה טקטית ולא עקרונית. דיון ביטא את רוח הדברים: 'אני בעד זה שנבטל את האיסור על גח"ל [...]. אני בעד זה שנתמוך בשטרן ושנסיר [את] ההגבלות [על] גח"ל – כי לא נעמוד בזה. אני נגד הסכמים גלובליים'. פרס, שסיכם את הישיבה, הביא שתי הצעות החלטה ברוח זו. הראשונה הייתה, 'יש לדבר על גלובליות של מו"מ עם כולם ועל כול'. השנייה הייתה כי בתחום המוניציפלי צריך להתייחס ל'שיקולים אישיים, מקומיים ולאומיים. זה אומר (כין) אם יש אדם יוצא מגדר הרגיל לא חשוב לאיזה מפלגה הוא שייך – [יש] לתמוך בו'. לגבי הצעת גח"ל לפגישת תיאום, אמר פרס כי 'יש להחליט על התשובה. בין אם נגיע להסכם ובין אם לא אין נזק בשיחה'.¹¹³ הפגישה עם נציגי גח"ל נערכה למחרת הישיבה הנזכרת. ראשי משלחת גח"ל היו יוסף ספיר וחיים לנדאו, וראשי נציגות רפ"י היו פרס וסורקיס. הם דנו על 'יצירת 'קואליציות במועצות מקומיות'.¹¹⁴ לכאורה הייתה זו פגישה שגרנית למדי, אך אפשר לראותה כפגישה היסטורית בין נציגי מפלגה בראשות דוד בן-גוריון לבין נציגי מפלגה בראשות מנחם בגין.

הקואליציות הראשונות עם גח"ל בעיריות

הפגישה הייתה מועילה מאוד. מעבר לכך, בקרב ראשי רפ"י שררה תחושה ברורה כי אנשי גח"ל עושים הכול כדי להתייחס אליהם באופן חברי והגון. מרדכי בן-פורת אמר, [אנשי] גח"ל תומכים בטדי בירושלים והתנהגותם ככול המקומות הייתה ללא דופי'. נוצר שיתוף פעולה אינטנסיבי בין שתי המפלגות. סורקיס, שהודה מפורשות כי עוד לפני הבחירות יצר קשר עם אנשי גח"ל כדי לשתף פעולה במישור המוניציפלי בבחירות, תיאר את ממדי הקשרים בין שתי המפלגות: 'בטבריה זה גמור'; 'דימונה נגמר והמערך בחוף'; 'בבית שמש הולך להיגמר עם גח"ל'; 'בהוד השרון יש סיכויים'.¹¹⁵

שיתוף הפעולה הזה הביא להקמת קואליציות בארבעה עיריות, שהתבססו על הסכמים בין גח"ל לרפ"י והביאו להפסקת כהונתם של ראשי עיריות ותיקים ממפא"י. בעיריית חדרה הוקמה קואליציה חדשה שהחליפה את הקודמת, בראשות יצחק וידרקר ממפא"י, שכהן בתפקיד שנים רבות. בראשה עמד עורך דין דב ברזילי מגח"ל, ונציג רפ"י היה חבר

113 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 8.11.1965, אמ"ע, 5-005-1965-32.
 114 'פגישה בין נציגי גח"ל ונציגי רפ"י בעניין קואליציות ברשויות המקומיות', חרות, 9.11.1965. ספיר ייצג את המפלגה הליברלית במקום רימלט.
 115 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 12.11.1965, אמ"ע, 5-005-1965-32. סורקיס סיפר בישיבה כי 'קשרתי קשר עם [שמחה] ארליך עוד לפני הבחירות. שמחה ארליך היה אז סגן ראש עיריית תל-אביב מטעם המפלגה הליברלית (1961-1965) ומראשי המחלקה המוניציפלית שלה. מרדכי בן-פורת היה ראש המועצה המקומית אור יהודה, חבר כנסת שנים רבות (1965-1977, 1981-1984) ושר בלי תיק (1982-1984).

הקואליציה.¹¹⁶ באשקלון הוקמה קואליציה חדשה שהחליפה את הקודמת בראשות אריה תגר ממפא"י. בראשה עמד רחביה אדיבי מגח"ל וסגנו היה מייק לוי מרפ"י.¹¹⁷ בטבריה הוקמה קואליציה חדשה שהחליפה את הקודמת, בראשותו של משה צחר (וייס) ממפא"י, ובראשה עמד מאיר אדריעי מרפ"י וסגנו מגח"ל.¹¹⁸ המשא ומתן הקדחתני הפתיע את הציבור. העיתונאי דב גולדשטיין ציין את העובדה שרפ"י ניהלה מגעים עם גח"ל ב-21 רשויות מקומיות, וכתב: 'רק לעיתים רחוקות ונדירות נוהגים מפריחי הסיסמאות ערב הבחירות לנהוג אחריהן בריוק להיפך ממה שהצהירו'.¹¹⁹

גח"ל ראתה בקואליציות שהקימה עם רפ"י, אשר הביאו להדחת ראשי עיריות מטעם מפא"י, עדות להצלחה מסוימת שלה ולכישלון מסוים למערך בבחירות. יוסף שופמן כתב כי בבחירות לרשויות המקומיות, 'מפא"י אינה יכולה להתפאר בניצחון' מאחר שבלא מעט רשויות מקומיות הוקמו הנהלות בלי המערך. רובן הורכבו בידי נציגי גח"ל, רפ"י והדתיים, וראש הרשות היה נציג של גח"ל, של רפ"י או של הדתיים.¹²⁰ בגין אימץ גישה זו כשהכריז בשיבת מרכז תנועת החרות הראשונה אחרי הבחירות, כי היחסים החדשים עם רפ"י מציינים הישג בלתי מבוטל. טענה זו הועלתה כדי להזים את הדעה כי גח"ל נכשל בבחירות. כדי להאדיר את משמעות הקשר בין שתי המפלגות, נקט בגין לשון הגזמה:

הייתה פנייה של רפ"י, אולי נלך ביחד. אינני מתפעל מהפנייה. אבל מתי זה קרה, שחלק של מפא"י פונה ושואל אותנו, אם נוכל ללכת יחד. לא רק בעיריות, גם במישורים אחרים. ציפיתם שאנשים כמו דיין ופרס יפנו אלינו [...] לאחר תוצאות הבחירות לקחו עיפרון ועשו חשבון והגיעו ל-58 [ח"כים] – ואז אמרו, ברור, לכם מגיעה ראשות הממשלה – אתם הכוח העיקרי. וטדי קולק – זה שאמר מאוחר בלילה לפי ספיר – איחרת את המועד – בלי גח"ל אני לא הולך.¹²¹

-
- 116 ויודרקר כיהן בתפקיד בשנים 1954-1965. בקואליציה החדשה היו עשרה חברים (מתוך 15 חברי המועצה): שישה מגח"ל, שניים מהגוש הדתי, אחד מרפ"י ואחד מנאמני חדרה. באופוזיציה היו ארבעה חברי המערך ונציג יחיד של מפ"ם. 'ראשות חדרה – בידי גח"ל', **הבקר**, 9.11.1965.
- 117 אריה תגר כיהן בתפקיד שנים רבות. בקואליציה בעיריית אשקלון היו עשרה חברים (מתוך 15 חברי המועצה): שישה מגח"ל, שניים מרפ"י, שניים מהמפד"ל. באופוזיציה היו חמישה חברי המערך. 'ראשות אשקלון – לגח"ל', **הבקר**, 9.11.1965.
- 118 צחר כיהן בתפקיד בשנים 1950-1965. בקואליציה החדשה היו שבעה חברים (מתוך 13 חברי המועצה): שלושה מרפ"י, שניים מגח"ל, שניים מהדתיים. באופוזיציה היו שישה חברים: חמישה מהמערך ואחד ממפ"ם. 'עיריית טבריה תנוהל ע"י רפ"י, גח"ל והדתיים', **הבקר**, 10.11.1965.
- 119 דב גולדשטיין, 'סיסמת ה"בלי" התמוטטה בבחירות', **מעריב**, 12.11.1965.
- 120 יוסף שופמן, 'הצימוק המוניציפאלי', **חרות**, 26.11.1965. יוסף שופמן כיהן כחבר כנסת בשנים 1964-1966.
- 121 פרטוקול מרכז תנועת החרות, 14.11.1965, **מכון ז'בוטיסקי בישראל**, ה-16-ב.

ה. שאלת ירושלים

הבחירות לעיריית ירושלים

השליטה בעיריית ירושלים הייתה הסוגיה המשמעותית ביותר ביחסי רפ"י עם גח"ל. הבחירות לעיריית ירושלים היו סוערות ודרמטיות. ראש העירייה המכהן היה מרדכי איש שלום, נציג מפא"י שמילא את התפקיד משלהי 1959, אחרי מותו של ראש העירייה הקודם גרשון אגרון. ערב הבחירות הוא נבחר למועמד המערך לתפקיד אחרי מאבק קשה במחוז מפלגתו.¹²² ברפ"י הוחלט להתמודד על התפקיד זמן קצר לפני סגירת הרשימות לעיריית הבירה, ואנשיה לחצו על טדי קולק לעמוד בראש הרשימה. קולק, שהתפטר מתפקידו כמנכ"ל משרד ראש הממשלה כשנה לפני כן, סירב בתוקף. בעקבות סירובו הרהרו ראשי רפ"י באפשרות לפנות לנבון שיעמוד בראש הרשימה.¹²³ ברגע האחרון, יום לפני סגירת הרשימות, קולק נעתר. במעריב נכתב כי 'ביום האחרון של סגירת הרשימות סוף סוף נכנע טדי קולק ללחץ שהופעל עליו על ידי חבריו ברפ"י'.¹²⁴ קולק ערך מסע בחירות מיוחד וחדשני בישראל של שנות השישים: היה זה מסע אישי, שהדגיש את המועמד עצמו ולא את המפלגה. לצדו הוקמה ועדה ציבורית, ששמה היה טל"ה (טדי לראש העירייה) ושבראשה עמדה כרמלה ידין, רעייתו הנמרצת של פרופ' יגאל ידין, ששמה דגש על יכולתו של קולק לנהל את העיר ולא על שיוכו המפלגתי. במהלך מערכת הבחירות הקצרה הצליח קולק לצבור פופולריות בקרב ציבור הבוחרים בבירה.

תוצאות הבחירות היו הפתעה גדולה. לרשימת רפ"י לעירייה הצביעו 20.4 אחוז מכלל הבוחרים, פי שלושה ממצביעיה לכנסת בבירה (שבהן הצביעו עבורה בירושלים 7.5 אחוזים מהמצביעים, קצת פחות מהממוצע הארצי). רפ"י קיבלה חמישה נציגים במועצת העירייה (מתוך 21 חברי המועצה), כמו סיעת המערך במועצה, שלמפלגות המרכיבות אותה אבדו ארבעה נציגים לעומת הבחירות הקודמות.¹²⁵ העיתונות תיארה את הצלחתו במילים רמות, כגון תיאורו של יהושע ביצור, כתב מעריב בבירה: "רעידת האדמה" של טדי קולק.¹²⁶ מבחינת רפ"י, שספגה מכה קשה בבחירות לכנסת, הצלחתו של קולק בירושלים הייתה ההצלחה הבולטת במערכת הבחירות. אנשיה הדגישו זאת שוב ושוב: בן-גוריון ציין את הדבר ביומנו וברפ"י ראו את הצלחתו של קולק כעדות חותכת ליתרון העיקרון של בחירה אישית לתפקיד ראשי העיריות.¹²⁷ השאלה המרכזית בנוגע להצלחת

122 המאבק תואר בספר זיכרונותיו, מרדכי איש שלום, בסוד חוצבים ובונים, ירושלים 1989 (להלן: איש שלום, בסוד), עמ' 323-324.

123 'המפלגות משלימות רשימותיהן לבחירות לעיריית ירושלים', הארץ, 29.9.1965. קולק כיהן כמנכ"ל משרד ראש הממשלה בשנים 1952-1964.

124 יהושע ביצור, 'מרוצי הרגע האחרון', מעריב, 30.9.1965.

125 במועצה הקודמת, שנבחרה ב-1959, היו למפא"י שמונה חברים ולאחדות העבודה היה חבר אחד. בבחירות לעיריית ירושלים ב-1965 זכה המערך ב-23.1 אחוז מהקולות.

126 מעריב, 4.11.1965.

127 בן-גוריון רשם ביומנו: 'תדי אמנם קיבל בירושלים למעלה מ-20% אבל לא יבחר לראש העיר'. יומן

קולק הייתה כיצד לממשה – כלומר, כיצד להפוך את קולק לראש עיריית ירושלים ואת רפ"י למפלגת השלטון במועצת העירייה של הבירה.

בחירת טדי קולק לראש עיריית ירושלים

אחרי הבחירות היו שני מועמדים עיקריים לראשות העירייה: איש שלום וקולק. השניים החלו במירוץ לכס ראשות הבירה. קולק פנה למערך כדי להקים קואליציה צרה בראשותו, המבוססת על מפלגות הפועלים: המערך, רפ"י ומפ"ם.¹²⁸ יוזמתו התקבלה בכרכה. במאמר המערכת של הארץ נכתב כי לנוכח הצלחתו הבולטת בבחירות, תביעתו 'כי הוא ייבחר לראש העיר, נראית מוצדקת בהחלט', ולמרות הסכסוך הקשה בין המפלגות אפשר להקים קואליציה עירונית של שתיהן. 'רפ"י אינה פוסלת קואליציות כאלה ואין יסוד לכך שהמערך יגלה נוקשות'. המאמר הדגיש כי 'טובת העיר מחייבת ברית כזאת קואליציה בין המערך, רפ"י ומפ"ם [...] [ש]תהייה משוחררת מלחץ דתי'.¹²⁹

המשא ומתן עם אנשי המערך היה מייגע. קולק פנה לראש הממשלה אשכול כדי לשוחח עמו על שאלת הקואליציה המשותפת אך האחרון סירב לקבלו, וכססירובו פורסם בעיתונות, פרסמה לשכת ראש הממשלה הודעת הכחשה.¹³⁰ לנוכח סירובו של אשכול פנה קולק לאנשי גח"ל, שהייתה הסיעה השלישית בגודלה במועצה החדשה שנבחרה. קולק פירט את הטקטיקה שלו בוועדה המדינית של רפ"י. הוא הדגיש כי האופציה העדיפה היא כינון קואליציה צרה עם מפלגות הפועלים, אך הסיכוי לכך הוא לא גדול ו'רק אם יסרבו נלך לגח"ל'. [...] ישנה אפשרות להנהלת העיר עם גח"ל והמפלגה הדתית (צ"ל: המפלגות הדתיות). תגובת אנשי גח"ל על פניית קולק הייתה חיובית. הם ישבו בספסלי האופוזיציה יותר מעשר שנים והיו 'רעבים' להשתלב בשלטון העירוני.¹³¹ תשובתה של צמרת גח"ל בבירה הייתה: 'מר קולק זכה לאימון מצד הבוחרים בירושלים, ויש להעריך את זה במיוחד

בן-גוריון, 3.11.1965, אב"ג. ראו גם דברי מאיר אביזוהר בסימפוזיון 'הבוחר עשה את שלו', מבט חדש, חוב' 13, 10.11.1965.

128 ביחד היו להם 11 חברי המועצה (מתוך 21). למפ"ם היה נציג אחד, חבר הכנסת ויקטור שם-טוב.

129 'מיום ליום: רצוי שיתוף בין המערך לרפ"י בעיריית ירושלים', הארץ, 7.11.1965.

130 הנושא נדון בעיתונות בהרחבה. למשל, בהארץ (תיתכן קואליציה בראשותו של טדי קולק בירושלים', 7.11.1965). נכתב כי ביום ו' (5 בנובמבר) קולק פנה לראש הממשלה לבקשת ראיון, כדי לדון בהקמת הנהלה בהרכב מערך-רפ"י, בראשות קולק. אשכול סירב לקבל את קולק לראיון, 'בטענה שאין מה לדבר על הצעה כזו'. לשכת ראש הממשלה הודיעה כי לא הייתה פנייה מצד קולק ואשכול לא התנגד להקמת קואליציה מערך-רפ"י.

131 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 8.11.1965, אמ"ע, 32-1965-005-5. לגח"ל היו ארבעה חברי מועצה. הצביעו עבורה 17 אחוז מכלל המצביעים. במועצה היו שישה נציגי המפלגות הדתיות: שלושה נציגי המפלגה; שני נציגי אגו"י ונציג אחד של פאג"י. תנועת החרות השתתפה בקואליציה העירונית בשנים 1951-1955, כשראשי העירייה היו שלמה זלמן שרגאי ויצחק קריב, שהיו נציגי המזרחי. חבר הכנסת יצחק נבון העיר בשיבת הוועדה המדינית של רפ"י כי 'גח"ל, שלא הייתה כ-10 שנים בקואליציה, רוצה להצטרף'.

נוכח אי האימון שהובע במר מדרכי איש-שלום. [...] אחד התנאים העקרוניים הוא כיבוד צביונה המסורתי [של הבירה]. אם ימלאו אחרי שורת הדרישות המפורטות תהא גח"ל נכונה לשותפות כזו.¹³²

איש שלום התכוון לכונן קואליציה שתהיה מורכבת מנציגי המערך, מפ"ם והדתיים – 12 חברים. הוא לא פנה לנציגי גח"ל ורפ"י, 'בגלל המדיניות הארצית של המערך כלפי המפלגות אלו'.¹³³ כאשר שמע איש שלום על פניית קולק לגח"ל, הוא פנה כמה פעמים לראשי מפלגתו, המערך, כדי לקבל מהם 'אור ירוק' לפנות לאנשי גח"ל. איש שלום ביקש מראש הממשלה להעניק לו חופש פעולה במגעיו להקמת קואליציה בעירייה, ובכלל זה שיתוף גח"ל בהנהלה. בהארץ נכתב כי 'פנייה אפשרית מצד המערך אל גח"ל עשויה לחלץ את מר איש-שלום ממצב קשה. לשתי המפלגות יחד 9 צירים ומר איש-שלום לא יתקשה לצרף עוד שניים ולהגיע ל-11'.¹³⁴ תשובת ראשי המערך הייתה חד משמעית: אין לקיים משא ומתן קואליציוני עם גח"ל. אשכול פסק כי 'סירובה המסורתית של מפא"י ללכת יד ביד עם חרות מוציאה מכלל חשבון אפשרות לקואליציה בין המערך לגח"ל בעיריית ירושלים'.¹³⁵ איש שלום המוכה והכואב, שראה כיצד תפקידו הנכסף הולך ומתרחק ממנו, כתב כי בצמרת מפא"י נתגלעו חילוקי דעות. ישראל ישעיהו גרס שאין לוותר על ראשות העיר אפילו במחיר הסכם עם חרות. מדרכי נמיר, יהושע רבינוביץ, זיאמה ארן, ספיר וגולדה מאיר טענו קטגורית: לא משא ומתן עם חרות ולא עם רפ"י.¹³⁶ ניסיונו האחרון של איש שלום לשכנע את ראשי המערך נערך ב-11 בנובמבר, כשנודע לו כי קולק קרוב לחתימת הסכם קואליציוני. איש שלום נסע עם ראשי המערך בבירה, חבר הכנסת משה ברעם וחבר הכנסת מדרכי זר, לתל-אביב כדי לדבר על לבו של ספיר, אך הוא דבק בסירובו. מעבר לשיקולים האידאולוגיים חשש ספיר כי אם המערך יקים קואליציה עם גח"ל בעיריית ירושלים – רפ"י תלך עם גח"ל בעיריית תל-אביב.¹³⁷ ראשי המערך העדיפו את תל-אביב על פני ירושלים בגלל שיקול אחד: מעמדו הפוליטי של נמיר,¹³⁸ שמילא תפקידים מרכזיים ושהיה חבר המעגל הפנימי של צמרת מפא"י, היה בעל

132 טדי קולק מציע לגח"ל להקים קואליציה בירושלים, חרות, 7.11.1965.

133 גח"ל יעדיף שותפות עם רפ"י ברשויות, הארץ, 5.11.1965.

134 איש שלום ביקש רשות מאשכול לשתף את גח"ל בקואליציה בעיריית ירושלים, הארץ, 8.11.1965.

135 'יתכן קואליציה בראשותו של טדי קולק בירושלים', הארץ, 7.11.1965.

136 איש שלום, בסוד, עמ' 325. ישראל ישעיהו כיהן אז כסגן יושב ראש הכנסת. בהמשך יכהן כשר הדואר, מזכ"ל מפלגת העבודה ויושב ראש הכנסת. יהושע רבינוביץ כיהן אז כסגן ראש עיריית תל-אביב. לאחר שנים מעטות הוא כיהן כראש עיריית תל-אביב, כשר השיכון וכשר האוצר.

137 בהארץ נכתב כי זהו אחד מהגורמים 'המונעים את הצרוף מערך – גח"ל בעיריית ירושלים'. 'קולק לארה"ב, מחכים להכרעת המפד"ל בעניין עיריית ירושלים', הארץ, 10.11.1965.

138 נמיר כיהן כציר ישראל בברית המועצות (1949-1950), כמוזכר הכללי של ההסתדרות (1950-1956) וכשר העבודה (1956-1959).

משקל רב יותר מזה של איש שלום.¹³⁹ השלושה חזרו לבירה 'מדוכאים ואף מיואשים', בידיעה ברורה 'שזהו סוף המרוץ וכי הכדור נמצא עתה בידי של קולק'.¹⁴⁰ העמדה העקרונית של ראשי מפא"י באה לידי ביטוי בישיבת מזכירות המפלגה שדנה על 'הקואליציות העירוניות ברשויות המקומיות'. ספיר, שעמד בראש הוועדה המוניציפאלית המפלגתית, הוביל את הקו המיליטנטי שהתנגד לכל שיתוף פעולה עם נציגי גח"ל. הוא פתח את הישיבה בהצהרה חד משמעית:

מן היום הראשון נקטנו בעמדה, שאני יודע שיש המבקרים אותה, שאין אנחנו שותפים לקואליציה עם גח"ל. לפחות מקום אחד הפסדנו בגלל זה, את המקום העיקרי, את ירושלים [...]. יכול להיות [שהעיר תהיה] בהנהלתנו [אך] לא הסכמנו לכך. [...] חברים שלנו בירושלים גם כן עמדו על כך בתוקף. אני אינני אומר שמצב זה יישאר לנצח, שיש אמברגו, ורק עכשיו התווכחו על כך, זה היה אחד הנושאים המרכזיים באספות – שגח"ל היא האלטרנטיבה לנו, ובעיקר לכנסת. הוועדה המוניציפאלית דנה על כך ופרט לחבר אחד בוועדה, כול היתר היו בדעה שצריך לשמור על העיקרון הזה.¹⁴¹

ספיר חתם את דבריו בקביעה כי לו 'חס חלילה, היינו מחליטים להקים קואליציות עם גח"ל בתוך העיריות הגדולות והקטנות, הארץ הייתה נהפכת לתוהו ובוהו'. רוב הדוכרים שדיברו אחרי ספיר תמכו בעמדתו. מאיר הודיעה באופן נחרץ: 'בעיני הם לא השתנו, מפני שהם בלעו את תורתה של חרות, ולא להיפך [...]. גח"ל בעיני הם לא הציונים הכללים. זהו בגין, בעיני שום השתנה'. נמיר דיווח על השיחות בין אנשי המערך לאנשי רפ"י. לגבי גח"ל התשובה הייתה ברורה: 'אמרנו להם שאת גח"ל לא נשתף בשום מקום. הדבר נאמר באופן ברור'. היחיד שנקט עמדה שונה היה אביגור. הוא פקפק בחכמת 'הקו הפוסל לחלוטין בכל הנסיבות שיתוף נציגי גח"ל בהנהלות העיריות'. בסיום ישיבת המזכירות התקבלה החלטה תקיפה שאין לשתף פעולה עם גח"ל.¹⁴²

139 משה ברעם כתב: 'מועמד המערך לראשות עיריית תל-אביב מרכזי נמיר נזקק לקולו של נציג רפ"י, ומרכז המפלגה הפעיל עלינו לחץ כבד להימנע מכל צעד העלול לשבש את המשא ומתן בתל-אביב'. משה ברעם, לא בתלם, תל-אביב 1981, עמ' 155. לרפ"י היו שני נציגים, לא אחד. משה ברעם (1986-1911) היה הדמות המרכזית במחוז ירושלים במפא"י. הוא כיהן בחבר כנסת בשנים 1959-1977 וכשר העבודה בממשלת רבין הראשונה בשנים 1974-1977.

140 'כך נחתם ההסכם בירושלים', הבקר, 14.11.1965.

141 פרוטוקול הוועדה המוניציפאלית של מפא"י, 25.11.1965, אמ"ע, 65/24. הישיבה נערכה אחרי חתימת ההסכם בין רפ"י לגח"ל בעיריית ירושלים. תיאורו של ספיר דומה לתיאורו של איש שלום בספרו, בסוד.

142 פרוטוקול הוועדה המוניציפאלית של מפא"י, 25.11.1965, אמ"ע, 65/24.

במהלך מאבקו על ראשות העירייה, נפגש איש שלום לשיחה עם בן-גוריון. יש שתי גירסאות לגבי מהלכה. בן-גוריון רשם ביומנו כי הזמין את איש שלום כדי לשכנעו להפסיק את מאבקו למען טובת הבירה משום שקולק טוב ממנו.¹⁴³ הדברים שאיש שלום כתב בזיכרונותיו שונים לחלוטין. לדבריו הוא אמר לבן-גוריון: 'אני תלמידך. כול השנים פסקת לנו "בלי חרות ומק"י"', ושאל אותו: 'מה נשתנה עתה? ובן-גוריון הגיב כך: 'הוא בא במבוכה. לא הייתה לו תשובה חותכת. אמר שהמצב שונה, ועוד דיבורים מגומגמים כיוצא בזה, שלא שכנעו'.¹⁴⁴

כשהתברר לראשי המערך כי קולק קרוב לחתימת הסכם קואליציוני עם גח"ל, הם ניסו לעצור אותו והציעו לו הצעות מפתות. הראשונה הייתה רוטציה בראשות העירייה בינו לבין איש שלום.¹⁴⁵ קולק דחה הצעה זו ובתגובה הציע לו המערך לכהן כראש העירייה בלי רוטציה ושהבסיס הקואליציוני יהיה מורכב מהמערך, רפ"י ומפ"ם. קולק דחה גם את ההצעה הזאת, ובהארץ נכתב כי 'מר קולק דחה את ההצעה בנמקו זאת ברצונו לשתף את גח"ל'.¹⁴⁶ ספיר, שניהל את המשא ומתן עם קולק מטעם המערך, תיאר את התנהלות קולק:

אני הצעתי לטדי קולק [...] שתהייה רוטציה של שנתיים שנתיים – שנתיים הוא ושנתיים לאיש שלום. טדי לא היה שקט, הלך כמה פעמיים לטלפן, ולבסוף אמר לי: 'אנחנו דיברנו עם גח"ל ואינני בטוח שנוכל לבטל זאת, אבל בחמש (אחרי הצהריים) אצלצל אליך'. בחמש צלצלתי אליו ואמרתי לו דבר, לא דעת אנשי ירושלים. אמרתי: 'נניח שהמפלגה תחליט שאנחנו מסכימים שאתה תכהן כראש העיר ובקואליציה תהיו אתם, רפ"י, המערך ומפ"ם, ורוצים לצרף גם את המפד"ל ואגו"י'. לתימהוני ולהפתעתי אמר לי טדי קולק: 'לא, רק בתנאי שילכו עם גח"ל'.¹⁴⁷

143 כך תיאר בן-גוריון את השיחה: 'הזמנתי אלי את איש שלום. הוא שמע שדיברתי עליו טובות באספת עם בירושלים כשדובר [צ"ל: כשמדובר] על העירייה. אמרתי לו שאני מוקיר אותו מאוד ואני בטוח שהוא רוצה טובת ירושלים – אבל לרצון דרושה יכולת ויכולתו של טדי גדולה. ועליו – מתוך נאמנות לירושלים – צריך להסכים שתדי יהיה ראש העיר. אמר שהוא מוכן לעשותו לסגן ולתת לו לעשות מה שהוא רוצה – אבל הוא ייבחר לראש'. יומן בן-גוריון, 15.11.1965, אב"ג. השיחה נערכה ב־10 בנובמבר. אחרי יומיים, ב־12 בנובמבר, חתם קולק על הסכם קואליציוני בראשותו. כתבה עיתונאית מאששת את הדברים שכתב בן-גוריון ביומנו. מ' שמריהו, 'בן-גוריון שידל את איש שלום לוותר על ראשות עיריית ירושלים', מעריב, 11.11.1965.

144 איש שלום, בסוד, עמ' 326.

145 בהארץ פורסם: 'אמש החל מגע של הרגע האחרון בין המערך לרפ"י בכיוון של קואליציה בין השניים על בסיס של רוטציה בראשות העירייה בין איש שלום וקולק'. 'גברו סיכויי טדי קולק', הארץ, 11.11.1965.

146 'התנאים שהעלו את קולק לראשות עיריית ירושלים', הארץ, 15.11.1965.

147 פרוטוקול מזכירות מפא"י, 25.11.1965, אמ"ע, 65/24.

לוי אשכול וטדי קולק, 13.1.1965
 (צלם: משה פרידן, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית)

כעשרה ימים לאחר הבחירות, ביום שישי, ה־12 בנובמבר 1965, נחתם ההסכם הקואליציוני בראשות טדי קולק. הקואליציה שהורכבה הייתה יציבה – היו בה 14 חברי המועצה: נציגי רפ"י (5), גח"ל (4), אגודת ישראל (3) והמפד"ל (2). לכל סיעה הוענק תפקיד של סגן ראש העירייה.¹⁴⁸ אף שההסכם הקואליציוני היה צפוי, הוא הפתיע את ראשי המערך בבירה. בסניף מפא"י שררה התמרמרות רבה על שמרכז המפלגה לא אפשר לאיש שלום להרכיב קואליציה עם גח"ל.¹⁴⁹ מיד בתום טקס החתימה, מיהר קולק לנסוע לשדה התעופה לוד כדי לטוס לארצות הברית בנוגע לענייני מוזיאון ישראל. מהשדה הוא שלח מברק לאיש שלום: 'צער מעומק ליבי [על] המערכה [ש]גרמה לך צער אישי. מאחל לך כול טוב ומקווה שעוד נעשה ביחד למען בירושלים'.¹⁵⁰ מבחינת גח"ל, ובמיוחד תנועת החרות, ההצטרפות להנהלתה של עיריית הבירה הייתה הישג משמעותי – חרות לא לקחה חלק בהנהלת עיר גדולה לא מעט שנים.¹⁵¹

מה הייתה עמדתו של בן-גוריון לגבי הקואליציה החדשה? הוא תמך בה באופן ברור. ביומנו הוא לא התייחס לקשרים עם גח"ל, אלא הדגיש כי ההסכם תורם לטובת

148 באופוזיציה היו שבעה חברים: נציגי המערך (5), מפ"ם (1) ופאג"י (1).
 149 יצחק נבון דיווח לחברי הוועדה המדינית של רפ"י כי 'במערך [שורר] רוגז רב על הנהגת המפלגה בעיקר על ספיר שלא נתנו ללכת עם גח"ל'. פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 18.11.1965, אמ"ע, 5-005-1965-32.
 150 גנוך המדינה, פ-2305/8.
 151 עד 1959 הייתה תנועת החרות חלק מהקואליציה בעיריית תל-אביב, בראשות חיים לבנון מהציונים הכלליים.

העיר.¹⁵² נושא זה עלה בפגישתו עם ראשי מפ"ם והקיבוץ הארצי (כולל מאיר יערי). הם התנגדו בתוקף לשיתוף הפעולה עם גח"ל בכל המישורים, כולל במישורים ההסתדרותי והמוניציפלי, אך בן-גוריון לא קיבל את עמדתם. בנוגע להסתדרות הוא טען כי 'כל עובד ראשי להיות בהסתדרות, ולא בודקים בדעותיו. [חברי] מק"י ורוויזיוניסטים היו חברים בהסתדרות ולא עלה על דעת איש לפסול אותם או לשלול מהם זכות רשימה סיעתית'. לגבי המישור המוניציפלי הוא לא התייחס באופן מפורש לקואליציה בירושלים, אך מדבריו אפשר להבין מדוע הוא תמך בה: 'חרות בעיני פסולה, כמקודם [...] לא כן גח"ל [...] הליברלים אינם תלמידי בגין'.¹⁵³

התגובות על הקמתה של הקואליציה החדשה

התגובות על 'מעשה המרכבה' של קולק היו רבות ומגוונות. היו שהתייחסו להסכמים שחתם עם המפלגות הדתיות ובהקשר זה נכתבו דברים בוטים, כמו 'טדי מוכר את ירושלים לדתיים',¹⁵⁴ שבעקבותיהם טען נבון כי 'המערך פתח בתעמולת זוועה בירושלים שהעיר הוסגרה לדתיים'.¹⁵⁵ דוגמה מובהקת לכך הוא מאמרו של אמנון רובינשטיין, 'האדמו"ר קולק כראש עיריית ירושלים', שבו תקף בחריפות את האיש, 'שהצהיר כי מוזיאון ישראל חשוב מחמש ישיבות [...] [וכעת] נכנע כניעה טוטלית לכל הדרישות של הדתיים'. רובינשטיין סיים את מאמרו במשפט: 'הכתרתו של האדמו"ר החדש מסמנת שפל חדש בכיצת העסקנות הפוליטית בישראל, בה התאוה לשלטון מעבירה גם אנשים טובים על דעתם. זו הביצה בה שקע מר קולק, אפילו יחבוש שטריימל כול ימות השנה'.¹⁵⁶

כן היו תגובות שהתייחסו להסכם הקואליציוני בין רפ"י לגח"ל. חלקן יצא מחוגי המערך, שביקרו בחריפות את רפ"י אשר בגדה בבחירה והפרה את הטאבו הבן-גוריוני. בהפועל הצעיר, שבועון מפא"י, נכתב כי הצהרות אנשי רפ"י לפני הבחירות כאילו 'לא תלך בשום פנים עם גח"ל' כבר זכו 'לתיקון ולפירושים חדשים [...] אולם אפילו שהיו סבורים, שאין ערך להכרזותיהם של רפ"י, לא תיאררו לעצמם, כי בקלות כזאת ובמהירות כזאת תתערטל רפ"י מכול עקרון ותביט רק אל יצר השלטון והנקמה'.¹⁵⁷ בדבר נכתבו דברים חריפים אף יותר. עוד לפני חתימת ההסכם בירושלים כתב יהודה גוטלהף כי כשאנשי רפ"י פרשו, עלה חשד שהם עלולים ללכת 'אל מעבר למחנה העבודה'. צעדיהם הראשונים אחרי הבחירות מאמתים תחזית זו – התברר שאין להם מעצורים רעיוניים. הם רצים להרכיב קואליציות בעיריות וממהרים 'לכרות ברית עם כוח אנטי-פועלי'. הרצון

152 בשיחתו עם מרדכי איש שלום. יומן בן-גוריון, 15.11.1965, אב"ג.

153 שם, 13.12.1965. ראו גם גולדשטיין, גח"ל, עמ' 173.

154 'ייתוריו של טדי קולק לדתיים עוררו מורת רוח בחוגים נרחבים בירושלים', למרחב, 14.11.1965.

155 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 18.11.1965, אמ"ע, 32-1965-005-5.

156 אמנון רובינשטיין, 'האדמו"ר קולק כראש עיריית ירושלים', הארץ, 15.11.1965.

157 'רפ"י לאן?', הפועל הצעיר, 16.11.1965.

להתחבר עם הימין 'כדי למגר שלטון קואליציוני בראשות תנועת העבודה – הרי זה מעשה של בגידה בפועלים שניתנו קולם בעד רפ"י'. מה היא הדרך הממלכתית של רפ"י? שאל המחבר וענה: 'התכשורת לדרכה של תנועת הימין והתחברות עם הימין, הנטול כידוע כל אינטרס "סקטוריאלי", "מעמדי" ואך האינטרס הלאומי לנגד עיניו'.¹⁵⁸

התגובות מחוגי גח"ל ביקרו את המערך, שהמשיך לנהל את החרם המסורתי על תנועת החרות. אגב הביקורת התעוררה סוגיית החרם על תנועת החרות, שבן-גוריון הביא לעולם, אומץ על ידי המערך ואילו רפ"י, מפלגתו של בן-גוריון, השתחררה ממנו. במאמר המערכת של הבקר, עיתון המפלגה הליברלית, נכתב כי 'המערך, שביקש לחבל במגמה הקונסטרוקטיבית הזאת וקבע שהוא מנדה את גח"ל ודוחה שיתופה בקואליציה, נכשל'.¹⁵⁹

מאמר המערכת של חרות, עיתונה של תנועת החרות, טען כי השנאה היוקדת לגח"ל היא 'הירושה "היקרה" ביותר שאנשי מפא"י נטלו מבן-גוריון ואימצו אותה לעצמם בלהט רב – הוכנסה היא במשחק הזה, כדי להבטיח למערך את השלטון בעיר. אבל שנאה פתולוגית זו הייתה בומרנג, שפגעה בחזרה בראשי "המערך" עצמם ועשתה לאל את כל תוכניותיהם'. השנאה הזאת הייתה בומרנג מבחינה נוספת: 'הסיסמא המרושעת "בלי גח"ל ורפ"י", שראשי המערך שיכוריי-הניצחון בבחירות לכנסת הכניסו לרחוב הישראלי וקיוו להפכה לפרקטיקה יום-יומית במדינה, כבר הנחילה למערך תבוסות בעיריות וכמועצות מקומיות רבות. עתה היא הנחילה מפלה מוחצת למערך בעירי-הבירה'. המאמר נחתם במילים, 'רוח השנאה שהם החלו לטפח עתה ביתר-שאת – ובלי פחות קנאות מאשר על ידי בן-גוריון בשיא גדולתו – היא חרב פיפיות. הם קיוו להיבנות ממנה, אך אזרחי המדינה כבר הוכיחו ויוסיפו להוכיח כי שנאה היא לזרא להם'.¹⁶⁰

אייזיק רמבה כתב מאמר שדן בנושא זה בחרות. הוא קבע במפורש שהשנאה נשארה בידי המערך בראשות אשכול, ואילו רפ"י התנערה ממנה:

רוח העיועים של השנאה, אשר הנחתה את דוד בן-גוריון בשנות שלטונו בסוכנות היהודית ובממשלה, ואשר תרמה יותר מכול גורם אחר לירידתו מבמת החיים המדיניים בישראל – רוח רעה זו עוברת עתה בירושה אל 'המערך'. מר לוי אשכול התפאר בשעתו כי הוא יצר סגנון חדש בחיי החברה הישראלית, סגנון של יחסים הוגנים בין מפלגות. [...] אולם עוד בתקופת הבחירות התגלו סימנים כי ראשי המערך אינם בוחלים ב'מצרך' והנה עתה, לנוכח הצלחת המערך בבחירות, ראשי המערך, שיכוריי ניצחון, הזדרזו להחליט כי אסור להרכבת קואליציה עירונית עם אנשי גח"ל,

158 י"ג [יהודה גוטהלף], 'בשולי הדברים: אשר יגורנו', דבר, 10.11.1965. גוטהלף היה חבר קיבוץ עין החורש ומראשי הקיבוץ הארצי. כשעבר למפא"י הצטרף למערכת דבר והיה עורכו הראשי בשנים 1970-1966.

159 'הקואליציה החדשה בעיריית ירושלים', הבקר, 14.11.1965.

160 'הנהלה חדשה לעיריית ירושלים', חרות, 14.11.1965.

ואפילו חרב חדה תהא מונחת על צווארם (כפי שהיא מונחת כרגע על צווארו של מר מ' איש שלום בירושלים) אסור לכוא בדברים עם גח"ל.

ראשי המערך, הוסיף רמבה, 'היו רוצים כי גם רפ"י תקבל את מרותם לכול הפחות בתחום זה – בהחרמת גח"ל', אבל רפ"י 'אינה מוכנה לקבל את מרותם של פנחס ספיר וישראל גלילי'. עובדה, הוקמו קואליציות בכמה עיריות, כמו חדרה, אשקלון, טבריה ודימונה.¹⁶¹ רמבה סיכם את מאמרו בהצגת המצב הפוליטי החדש, שאפשר היה לראותו כאבסורדי: 'חבריו של בן-גוריון, שהם חברי רפ"י, השליכו את רוח השנאה כ"נצר נתעב" ועתה אנשי המערך מאמצים את הרוח הזאת, ובמיוחד אנשי אחדות העבודה, שהיו תמימי דעים עם בן-גוריון לגבי הרוח הזאת'.¹⁶²

1. סיכום

הדברים החדים והשנונים של רמבה מתארים את המצב הפוליטי החדש שנוצר בשלהי 1965, אחרי הבחירות לכנסת השישית. בשעה שראשי המערך, שגרמו לבן-גוריון לפרוש ממפלגתם, התמידו באימוץ העיקרון הבן-גוריוני 'כלי חרות ומק"י', ראשי רפ"י, שמנהיגם הרשמי היה בן-גוריון, זנחו את העיקרון הזה ויצרו עם גח"ל מצב חדש במישור המוניציפלי. אנשי רפ"י רחו את בקשת גח"ל לחתום על הסכם ארצי לשיתוף פעולה בין שתי המפלגות כדי לתת לעצמם חופש פעולה, ויותר מזה: למרות הלחצים הכבדים של גח"ל הם הצטרפו לקואליציה בראשות נמיר מהמערך בעיריית תל-אביב.¹⁶³ אחד השיקולים לכך היה כי למועמד גח"ל, מרדכי חיים שטרן, לא היה סיכוי לגבש רוב קואליציוני.¹⁶⁴ למרות דחיית רפ"י בהסכם הארצי, קשה להגזים במשמעות שיתוף הפעולה בין המפלגות במישור המוניציפלי. הוא התקבל בברכה בקרב הציבור הרחב. סורקיס טען בהקשר זה: 'קבענו במישור המוניציפלי שאיננו מחרימים את גח"ל וזה עושה רושם מצוין בציבור. קבענו [את] דמות השלטון המוניציפלי בארץ'.¹⁶⁵ כך אפוא נשכר הטאבו נגד גח"ל בעיריות – צעד שהיה הצעד ראשון בתהליך הלגיטימציה של גח"ל ובמיוחד של תנועת החרות.

161 בדימונה הוקמה בקואליציה חדשה של שישה חברי המועצות (מתוך 11 חבריה): שלושה מרפ"י, שני דתיים אחד מגח"ל. ראש המועצה היה עמרם לרדו מרפ"י.

162 אייזיק רמבה, 'יומן המדינה: רוח העיועים של השנאה', חרות, 12.11.1965. רמבה (1969-1907) היה העורך הראשי של חרות שנים רבות.

163 עורך הדין מיכה כספי, שעמד בראש רשימת רפ"י בבחירות לעיריית תל-אביב, נבחר לסגן ראש העיר.

164 גולדשטיין, גח"ל, עמ' 172-173. ב-18 בנובמבר הצליח נמיר לכוון קואליציה צרה שבה היו 16 חברים (מתוך 31 חברי מועצת העירייה). היו בה נציגי המערך (12), רפ"י (2), מפ"ם (1) והליברלים העצמאיים (1). ב-22 בנובמבר הצטרפו לקואליציה שלושת הנציגים של הדתיים. ראו, 'מובטחת בחירת נמיר לראשות עיריית ת"א בתמיכת רפ"י, מפ"ם ו"הליברלים"', הבקר, 19.11.1965; 'החזית הדתית הצטרפה לקואליציה העירונית בת"א', שם, 22.11.1965.

165 פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 18.11.1965, אמ"ע, 32-1965-005-5.

טקס חנוכת משכן הכנסת בירושלים: יגאל אלון, סוניה פרס, מנחם בגין, שמעון פרס וישראל ברזילי, 30.8.1966
 (צלם: משה פרידן, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית)

תפקידו של אשכול בתהליך הלגיטימציה של תנועת החרות היה ניכר, אך מוגבל. אשכול הפשיר את היחסים עמה אחרי המתח האדיר ששרר בינה לבין בן-גוריון בתקופה האחרונה של שלטונו. הוא נקט צעדים אחדים כדי לאפשר את התהליך הזה: החלטת ממשלתו לאפשר את העברת ארונו של ז'בוטינסקי לארץ, עריכת פגישות עדכון קבועות עם ראשי חרות והשתתפות בפתיחת הוועידה השמינית של המפלגה שנערכה בירושלים ביוני 1966. מטרתו הייתה מוגדרת: לגיטימציה לתנועת החרות כמפלגת אופוזיציה ולא כשותפה בשלטון. עדות ניצחת לכך הייתה סירובו הנחרץ להקמת קואליציה עם גח"ל בעיריית ירושלים, למרות מודעותו למחיר – אובדן ראשות עיר הבירה. בניגוד לדימוי המקובל, תפקידו של אשכול בתהליך הלגיטימציה היה משמעותי פחות מתפקידם של בן-גוריון ורפ"י.

בן-גוריון לא לקח חלק במגעים עם גח"ל להקמת קואליציות בעירויות. הדמויות המרכזיות שניהלו את המגעים הללו היו שמעון פרס כמזכ"ל רפ"י, ומרדכי סורקיס כיושב ראש הוועדה המוניציפלית. כן הוא השתתף מעט מאוד בדיונים הפנימיים של מפלגתו – עדות לירידה הניכרת במעמדו במפלגתו. אך בן-גוריון לא ביטא התנגדות לכך, ובהתייחסויותיו המעטות הוא תמך בהם. בן-גוריון לא טען באופן מפורש כי הוא תומך במגעים אלה, אבל מדבריו בפגישתו עם ראשי מפ"ם והקיבוץ הארצי למשל, אפשר להבין כי צידד בהם. המניע המרכזי היה רצונו העז לפגוע במערך, ובמיוחד בעומד בראשו. כך, בדמדומי הקריירה הפוליטית שלו, היה בן-גוריון מעורב בתהליך ששכר טאבו שהוא עצמו יצר – שבירה שקשה להגזים בתרומתה לשינוי דיוקנה של מדינת ישראל.